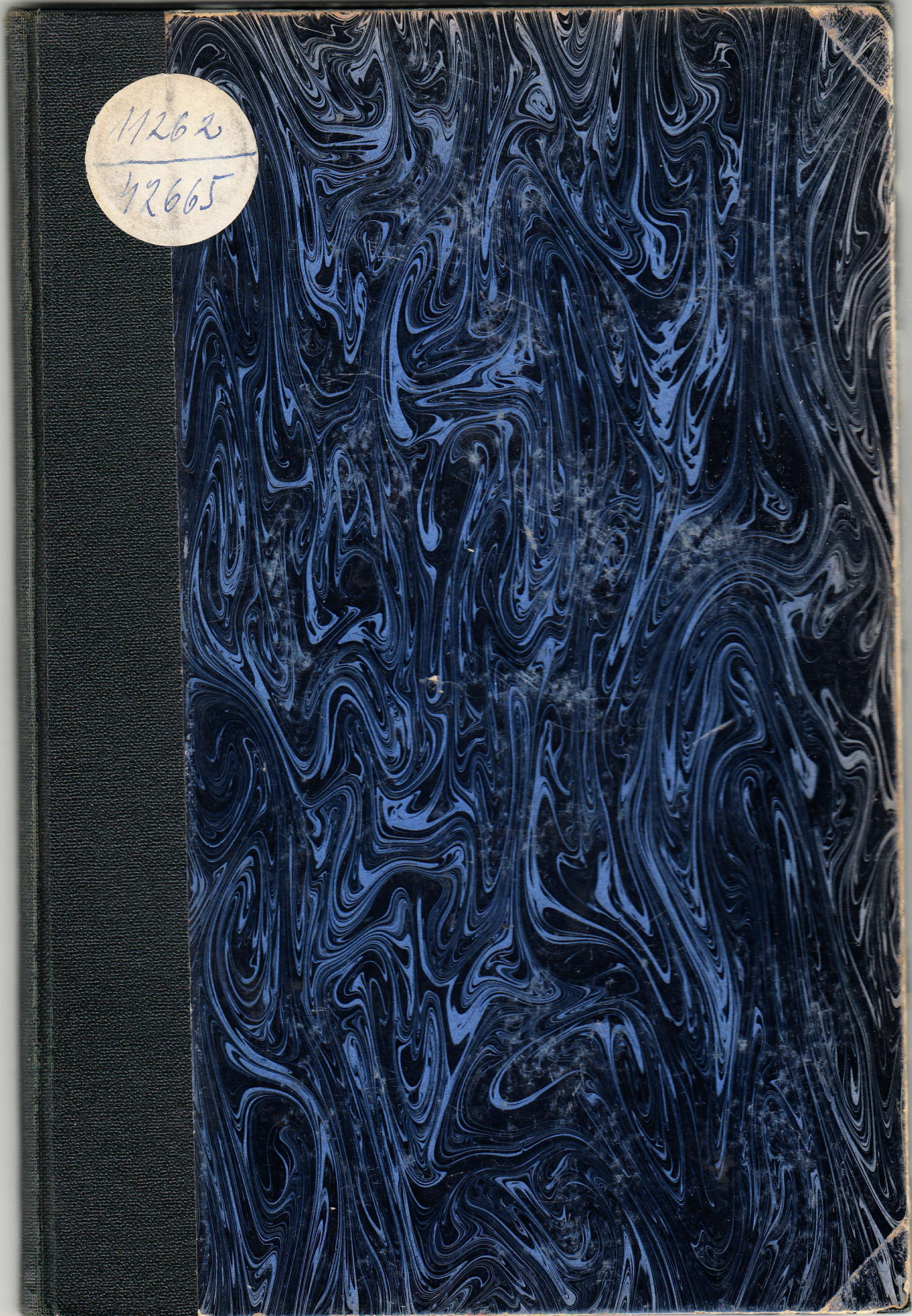

11262
42665

~~2431~~

~~1943~~ № 21

Военна библиотека

№ 21

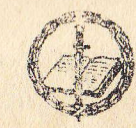
5.7.12

~~584~~
~~224~~

ХР. НЕДЪЛКОВЪ

ЧАТАЛДЖА

СПОМЕНИ И ВПЕЧАТЛЕНИЯ НА УЧАСТНИКЪ

СОФИЯ
Печатница на Армейския Военно-издателски фондъ
1924.

355.48

~~1361~~

14262

О. В. А. ...
42665 +

ПРЕДГОВОРЪ

Преглеждайки бележките си отъ балканската война, азъ спрѣхъ вниманието си върху тия за Чаталджа, намѣрихъ ги доста интересни и решихъ да ги поднеса на нашитѣ любознателни четци.

Ползвайки се отъ казанитѣ бележки, азъ изложихъ приживелицитѣ и бойнитѣ действия на единъ пехотенъ полкъ, съ който участвахъ въ боеветѣ на Чаталджа, като се стремихъ да опиша тия действия на поменатия полкъ по възможность картинно, така че да ги пригода за четиво и на читателитѣ отъ широката публика.

Лаская се, че тоя малъкъ мой трудъ, като оригинална у насъ военна литература, ще представи интересъ на поменатитѣ любознателни наши четци, защото ще ги пренесе съ въображението имъ въ оная епоха на кървавата борба, когато българската въоръжена сила напрѣгаше всички свои физически, духовни и морални сили въ борба противъ въковния си врагъ, за извоюване свободата на своитѣ поробени братя.

Може би нѣкои лица ще се считатъ приятно или неприятно засегнати въ нѣкои отъ изложенитѣ въ разказа ми епизоди, но трѣбва да се знае, че азъ изложихъ самата истина, безъ да съмъ се стремилъ да коря или да хваля когото и да било.

13. София, Августъ, 1923.

Недѣлковъ Хр.

ВЪВЕДЕНИЕ

Чаталджа! име, при спомена на което трепва всъжа българска душа и буди въ нея скжрбъ за разбити народни надежди и помрачена военна слава, ще остане паметно за насъ да ни напомня за настжпването на българскитъ войски къмъ Цариградъ, тжй, както историята ни казва за настжпването на българитъ къмъ сжщия градъ и въ старитъ времена. И наистина, въ балканската война, злочестата наша сждба заведе българската армия на Чаталджа, за да се повтори историята — да стане онова, което преди много столжтия е станало въ царствването на Крума и Симеона.

Кои сж били тогава причинитъ на неуспъха, ние не знаемъ, понеже нжмаме оставени исторически данни отъ нашитъ праджди. А между това, нжма нещастия безъ причини. Кои сж тж за последното ни настжпление, безпристрастниятъ историкъ още не се е произнесълъ, макаръ че отъ тогава се изминаха повече отъ десетъ години.

На всъки случай, тржбва да признаемъ, че една отъ главнитъ причини за неуспъха ни при Чаталджа, се длжжи на това, че следъ пълното поражение отъ нашитъ войски на турската армия въ петъ-дневнитъ ожесточени и кръвопролитни боеве при Люле бургасъ — Бунаръ-хисаръ, когато последната бж на края на своята пълна гибель, ние ѝ дадохме възможность да се оттегли на Чаталджанската позиция и да се устрои тамъ за нова упорита борба. При малко повече усилия отъ наша страна, съ турската армия въ Тракия щжше да бжде свършено. Тогава нжмаше да сржщнемъ на Чаталджа онази съпротива, която сржщнахме и нжмаше да се попрачи на по-нататашния нашъ успъхъ. За нещастие, ние не използвахме напълно победата си следъ казанитъ боеве и, вмжсто безпощадно да преследваме разбития неприятель по петитъ му и да го доунищожимъ, се спржхме на почивка. За тая ни гржшка ние скжпо заплатихме на Чаталджа съ кръвта на хиляди български синове и съ неуспъхъ, граничащъ на поражение.

Друго. Когато следъ горепоменатата наша голжма победа, Турция ни предложи миръ, който сигурно щжше дал

бжде при стодни за насъ условия, ние го отхвърлихме. А между това, този миръ щѣше да ни даде голѣми преимущества. Най-главно, щѣхме да запазимъ армията си здрава, съ запазени сили и мораль, (като победителка на главната турска армия), така че съюзниците ни едва ли щѣха да се рѣшатъ да измѣнятъ на договоритѣ, което впоследствие сториха, когато нашата армия се изтощи.

I. Въ пѣтъ къмъ Чаталджа.

Следъ блѣскавата победа при Люле-бургасъ — Бунаръ-хисаръ, презъ средата на 1912. година българскитѣ войници съ непоколебима вѣра въ своята сила, настѣпваха къмъ Чаталджанскитѣ позиции на единъ фронтъ отъ Странджа планина до Мряморно море.

Преодолявайки по пѣтя на движението си всички трудности и препятствия, създадени отъ неприятеля, отъ негодното тогава време и отъ мѣстността, тѣ бавно, ала успѣшно напредваха.

Бѣ есененъ влаженъ день : сиви мрачни облаци бѣха покрили цѣлия небосклонъ и ситенъ, росливъ, умразенъ дъждъ ржмеше вече цѣли три денонощия. Високитѣ върхове на Странджа планина бѣха забулени отъ пълзящитѣ по тѣхъ сиви облаци. Черни рояци отъ врани съ зловѣщо грачене се виеха подъ облацитѣ. Маловоднитѣ и безводни по-рано потоци и дерета се бѣха прелѣли отъ мжтно и буйно течащи води, въ полето, излѣзли отъ коритата си, образуваха непроходими блата. Пѣтищата отъ движещитѣ се по тѣхъ войски и обози бѣха плувнали въ калъ и пѣтуването по тѣхъ ставаше съ извънредно голѣми трудности.

Х..... пехотенъ полкъ въ походна колона пѣтували отъ селото Караджакъой за селото Тарфа, проточенъ по калния пѣтъ въ дълга върволица отъ наплѣстени близко единъ до другъ хора, а между тѣхъ топове.

Дългата колона като бавно течащъ потокъ се влачеше напредъ, огъваше се, лжкатушаше, пълзеше на горе къмъ височинитѣ, превалеше ги, спущаше се по склоноветѣ, преминаваше долинитѣ и вървеше все напредъ. Войниците съ поблѣднели отъ умора лица и съ свити плещи отъ тежестта на пълнитѣ раници, тежко пристѣпваха, газейки отвратителната калъ, а дъждътъ студеше кожата имъ и капчузи капеха отъ калнитѣ поли на шинелитѣ имъ; тѣ (войниците) вървѣха подъ дъждъ и въ калъ съ мраченъ и измъченъ видъ. Изпотенитѣ артилерийски впрегатни коне, отъ тѣлата на които излизаше пара, съ мжка влачеха топоветѣ, колелата на които затхваха въ калъта до срѣдъ спицитѣ.

Най-уморенитѣ пехотни войници оставаха назадъ и предизвикваха грубитѣ подканвания на дежурнитѣ и дневалнитѣ, които ги подканваха да вървятъ на мѣстата си.

Санитарнитѣ линейки бѣха препълнени съ болни и изтощени войници.

Колоната се разтѣгаше въ дължина, а задъ опашката ѝ се образува върволица отъ най-уморенитѣ войници, които, накуцвайки, едва престѣпваха. Нѣкои отъ тия изостанали войници, каталясали отъ умора, съ изохване се трѣшваха върху голата земя въ страни отъ пѣтя, следейки съ тѣженъ погледъ отдалечаващата се отъ тѣхъ колона.

Последнитѣ, настигайки се единъ — другъ, сами се подканваха да вървятъ. Единъ подофицеръ, сѣщо изморенъ, останалъ назадъ, събираше войницитѣ отъ ротата.

— Хайде, Марине, ставай! недей лежа на мократа земя, ще настинешъ! подканваше подофицерътъ лежащъ на земята единъ войникъ.

— Не мога, господинъ младши, съсипахъ се, краката ми сѣж въ рани, тѣжно отговори лежащиятъ.

— Ставай, ставай! полека-лека ще вървимъ заедно, подкани пакъ подофицерътъ, и улови лежащия подъ мишницата, за да му помогне да стане.

Двата войници вървеха единъ до другъ, тежко пристѣпвайки по следитѣ на отдалечилата се отъ тѣхъ колона.

— Хей голѣма мжка, брате, казваше тоя съ нараненитѣ крака.

— Разбира се, мжка, така лесно турското царство не се превзема, му отговори подофицерътъ съ по-окуражителенъ гласъ.

Сцени отъ този родъ презъ време на тежкитѣ походи биваха най-разнообразни. Но най-често изостаналитѣ, следъ малка почивка, сами продължаваха пѣтя и настигаха частята си на голѣмата обѣдна почивка или вечерята.

Къмъ пладне дѣждѣтъ престана и полкътъ се спрѣ на голѣма почивка, въ страни отъ пѣтя на една обширна поляна. Войницитѣ почиваха насѣдали върху раницитѣ си. Голѣма частъ отъ тѣхъ промѣниха мокритѣ си партенки съ сухи и намазаха подбититѣ си крака съ лой. Тукъ войницитѣ обѣдваха суха храна, а конетѣ бидоха назобени и напоени. Войницитѣ следъ тая почивка се поободриха, а голѣма частъ отъ изостаналитѣ пристигнаха въ ротитѣ си.

Следъ двучасова почивка полкътъ продължи пѣтя си по сѣщия описанъ горе редъ и начинъ.

Привечеръ колоната преваляше баира при селото Тарфа, отъ гдето мѣтно като презъ було се виждаха далечъ на среща турскитѣ Чатагджански укрѣпления, а на изтокъ — блѣскавата, безкрайна тъмносиня повърхност на Черното море.

II. На нощната почивка.

Когато полкътъ пристигна и се настани на опредѣленото му за ношуване мѣсто, бѣ вече мръкнало.

Войскитѣ, пристигащи на опредѣлото имъ за бивакиране мѣсто, се развърщаха на ширъ въ кѣси колони, и се нареждаха една задъ друга. По тоя начинъ дружинитѣ се сбраха въ неголѣми квадратни площи и оставено между тѣхъ широко невзето пространство, което артилерията зае и нареди топоветѣ си. Пристигащитѣ коли се редяха въ линии задъ войскитѣ. Работата по устройството на бивака се извършваше съ шумъ и глъчка. Артилериститѣ и коларитѣ разпрѣгваха конетѣ, отвеждаха ги назадъ и привързваха на коновръзи. Задъ съставенитѣ въ линии пушки, войницитѣ строеха палаткитѣ си. Глъчката отъ шуменъ говоръ на много хора, цвиленето на коне; топоти отъ движението на последнитѣ; дрънкането на конската обрѹа; отъ ударитѣ върху колове и такива отъ сеченето на близкитѣ до бивака дървета, се сливаха въ единъ общъ шуменъ хаосъ, подобенъ на този, който се чува по сборищата и панаиритѣ.

Бивакътъ побѣля отъ множеството, наредени въ линии, палатки. Нѣколко огньове буйно свѣтнаха между палаткитѣ и освѣтиха бивака. Около огньоветѣ насѣдали и прави войници се грѣеха и сушеха мокрото си облѣкло. Нагрѣтитѣ отъ огъня войници се развеселиха и разговоряха съ високъ гласъ, а нѣкои пущаха духовити шегѣ, които предизвикваха общъ веселъ смѣхъ. На единъ огънь, върху изтеглената въ страни жаравата се печеха кѣсове месо, приятната миризма на което пълнеше съ ароматъ въздуха. Около тоя последния огънь войницитѣ бѣха настроени най-весело. Запушили цигари, тѣ се шегуваха съ духовити закачки и смѣеха съ високъ гласъ. Единъ отъ войницитѣ, младъ момъкъ съ симпатично и интеллигентно лице, сѣдналъ срещу жаравата, втренчилъ усмихнатъ погледъ въ печашето се месо, съ приятенъ, мекъ, алтовъ гласъ запѣ:

На друмъ лѣгнахъ, майко лѹо,
Въ калъта заспахъ,
На сънь видѣхъ, майко лѹо,
Красна девойка . . .

Всички войници около огъня съ притаенъ дѣхъ и засмѣни лица слушаха съ възхищение и наслада хубавата пѣсень.
— Е-е-е х-е-й й! да живѣешъ, ба Круме, възхитително се провикна единъ гласъ.

Общъ, буренъ смѣхъ избухна отъ много гърла.
Въ това време нисъкъ единъ войникъ съ цигански ококорени очи и дяволито изражение на лицето, възхитецъ отъ

хубавата пѣсенъ, а сжщо — и отъ веселото настроение на войниците излая като куче, а веднага следъ това зарева, като магаре. Съ дрезгавъ гласъ, той се провикна колкото гласъ му държи, дереше гърлото си, хълцаше и подсвирваше, тъкмо тъй, като истинско магаре.

Бура отъ весели смѣхове и подигравателни викове по адресъ на ревящия смѣшникъ, предизвика тая шега. Но смѣховетъ и виковетъ надминаха всѣкакъвъ предѣлъ, когато едно истинско магаре, заразено отъ рева на смѣшника зарева отъ къмъ кухнитѣ.

Войници отъ близкитѣ до огъня палатки излѣзоха отъ последнитѣ и увеличиха врѣвата съ смѣховетъ и подвикванята.

— Каква е тая глѣчка? Тукъ бивакъ ли е или е панаиръ? извика единъ началнически гласъ.

Глѣчката веднага утихна, само слаби въздържани хихикания се чуваха още отъ тия, които не можаха веднага да се въздържатъ.

Движението изъ бивака, шумътъ, глѣчката, смѣховетъ разговоритѣ намаляваха все повече и повече, до като най-после утихна съвсемъ. Свѣтилата въ палаткитѣ, едно по едно, изгасваха; пламъцитѣ на бивачнитѣ огньове намаляваха, до като изгаснаха съвсемъ. Настъпи тишина и мракъ въ бивака.

Ноща бѣ тъмна и мрачна; зловеща тишина владѣеше по околната мѣстностъ. Водната гладка повърхностъ на спокойното тогава Черно море се отражаваше и блѣстеше въ тъмнината, като лъснатъ мряморъ; далечъ нѣкъде задъ Деркоското езеро свѣтеха шесть огньове; на нѣколко мѣста надъ неприятелскитѣ позиции се забелѣзваше заря отъ огньове, горящи задъ скатоветѣ, което обстоятелство издаваше присѣтствието тамъ на неприятелски войски. Една движуща се свѣтлина съ прекъсване се мѣркаше по неприятелскитѣ позиции. Въ тила на българскитѣ войски, къмъ селата Караджакьой, Бѣлградъ и Софасъ се забелѣзваха нѣколко голѣми огньове. Въ дола задъ бивака на полка свѣтеха кухненитѣ огньове, около които се мѣркаха силуетитѣ на готвачитѣ. Сегисъ-тогисъ се чуваше шепотъ и цвилене на коне въ бивака, — и кучешки лай въ селото Тарфа.

Войниците отъ полка, уморени отъ тежкия походъ спѣха дълбокъ сънъ. По билото на срещния баиръ бѣха разположени войскитѣ отъ авангарда, които безшумно пазѣха полка отъ ненадейно неприятелско нападение.

Къмъ средъ нощъ слабъ студенъ вѣтъръ повѣя отъ къмъ Черното море, който постоянно се усилваше, раздвижи облацитѣ, разпрѣсна ги и между тѣхъ звезди заблѣщукаха.

III. Разузнавателния патрулъ.

Ноща превалеше, но още не бѣ се здрачило, когато въ бивака на полка настана нѣкакво безшумно движение на войници. Последнитѣ излѣзоха предъ бивака, гдето се събраха въ група. Тѣ бѣха 50 души избраници, мжже изпитани храбри и смѣли, които имаха назначение да се приближатъ до неприятелскитѣ позиции, срещу фронта на полка и да разузнаятъ за неговото разположение. Задача рискована и трудна, но при вида на юначнитѣ избраници, а сжщо — и на храбрия имъ началникъ, тѣ вдѣхваха вѣра въ успѣха.

Командата тихо, безъ глѣчка, трѣгна къмъ билото на срещната височина, гдето бѣха разположени преднитѣ войски и като пристигна тамъ, се спрѣ. Следъ непродължителенъ безшуменъ разговоръ съ войниците отъ преднитѣ постове и вглеждане по посока къмъ неприятелскитѣ позиции, групата войници бързо се спусна по ската срещу неприятеля и потъна въ близката гора. Когато навлѣзе въ последната, началникътъ на командата, който вървеше предъ групата се спрѣ, обърна се съ лице къмъ войниците си и вдигна ржка. Войниците, по дадения отъ поручика знакъ, се спрѣха и обкржжиха на близко последния, за да могатъ да чуютъ това, което ще имъ каже.

Офицерътъ бѣ младъ 24—25 годишенъ момъкъ съ правъ вилно тѣлосложение, малко по-високъ отъ срѣденъ ржстъ, съ правъ станъ и широки плещи, очи тъмнокестеняви, глѣдащи смѣло и малко начумерено; носъ голѣмъ и правъ; челюсти развити, широка месеста брада и гладко право чело.

По всички тия признаци, началникътъ на командата се издаваше като натура горда, смѣла, предприемчива, амбициозна и сурова.

Офицерътъ, следъ като съ бързъ погледъ внимателно се вгледа въ войниците си, заговори на последнитѣ съ нисъкъ, но твърдъ гласъ. Съ отсечени и къси фрази поручикътъ обясни задачата, длъжността на патрула; особното внимание, което войниците трѣбва да проявятъ; посоката на движението и ориентировачнитѣ пунктове, за внимателно ослушване и оглеждане; за действие при срѣща съ неприятелски патрулъ. Опредѣли знакъ за обръщане на внимание и най-после, като предупреди войниците, че въ гората има наши секрети запита: „Разбрахте ли?“

— Тѣй вѣрно, господинъ поручикъ, отговориха дружно, едва чуто войниците.

— Прикрѣстете се и Богъ да ни е на помощъ, каза офицерътъ, като отложи шапката си се прикрѣсти нѣколко пжти. Войниците последваха примера на началника си, следъ което бързо застанаха въ строй.

— Патрулитъ напредъ! Изкомандува поручикътъ, като се вглеждаше въ войниците.

Три тройки войници и единъ плещестъ подофицеръ излѣзоха предъ офицера и, следъ като напълниха пушките си, тръгнаха съ смѣли крачки изъ гората, разредявайки се единъ по единъ, така че образуваха полукръгъ предъ и въ страни на групата. Следъ около 1—2 минути отъ тръгването на патрулитъ, поручикътъ даде знакъ съ издигане на дѣсната ръка и закрачи напредъ, последванъ отъ цѣлата група.

Нека оставимъ тия храбри хора да вършатъ своето, колкото опасно, толкова и полезно за войната дѣло, а ние да се върнемъ при полка, за да проследимъ какво става тамъ.

IV. Страшната болестъ.

Свѣтла лента бѣ се изписала на изтокъ, върху водния хоризонтъ на Черното море. Утринната зора, предвестникъ на настѣпващия день озари далечното водно пространство и звездитъ една по една гаснѣха. Вѣтърътъ, засиленъ, блъскаше клонетъ на дърветата и храститъ, фучеше и виеше, като гласа на сирената.

Бивакътъ на полка бѣ снетъ. По оставената тамъ разпръснатата слама, черни пепелища отъ изгаснали огневе, конски торъ, разхвърлени непотрѣбни предмети и остатъци отъ войнишката храна, личеше, че на него мѣсто сж бивакирали войски.

При готварницитъ на полка мъжделиво свѣтеха огневе отъ изгасваща жарава. Готвачитъ, отрудени отъ нощната работа по приготвянето на войнишката храна, каталясали за сънъ, налѣгали около огневетъ, мъртвешки спѣха.

При болничнитъ палатки на полковия лазаретъ имаше необикновено движение и струпване на много войници. Докторитъ, облечени съ дълги бѣли ризи и фелшеритъ, съ привързани на дѣснитъ имъ лакти знаци на червения кръстъ, трѣскаво работяха. По лицата на санитарния персоналъ бѣ изписана умора, загриженостъ и уплаха. Тѣ нервно работяха и разсѣяно се вслушваха въ оплакванията на болнитъ войници. Тѣ бѣха уморени отъ усилената нощна работа, а болни пристигаха все повече. Голѣмитъ болнични палатки бѣха припълнени отъ тежко болни войници.

Болнитъ се гърчеха, вайкаха и охкаха отъ остри болки въ стомаха. Тежко дишачи, тѣ стѣнеха и молеха за по-бърза лѣкарска помощъ. Старанията на докторитъ за облекчаване болкитъ на страдащитъ не помагаша; лѣкарствата, които даваха не намаляваха страшнитъ и непносими болки. Тѣзи

изпитани въ боеветъ храбърци, които смѣло вървѣха срещу неприятелскитъ куршуми и гранати, тогава охкаха, а нѣкои отъ силни болки и плачеха като деца. Смъртни случаи имаше вече нѣколко . . .

Командирътъ на полка, застаналъ правъ между налѣгалитъ болни войници въ една отъ болничнитъ палатки, съ тжга на душата си, следеше страшната картина. А като се чувствуваше безсиленъ да облекчи страданията на болнитъ си войници, страдаше и се вълнуваше.

Покрусенъ отъ това което видя, полковникътъ излѣзе отъ палатката и извика при себе си полковия лѣкаръ.

— Това е ужасно, докторе, каза командирътъ кратко и съ нисъкъ гласъ на лѣкаря, който съ уморенъ погледъ го гледаше. Но, като не получи отговоръ продължи. — Силно стомашно разстройство съ смъртни случаи; каква ще е тази болестъ? известна ли е? Запита полковникътъ.

— Да, известна е, господинъ полковникъ, отговори лѣкарътъ съ нисъкъ и развълнуванъ гласъ.

— А какъ се казва тя? Запита командирътъ на полка и втренчи очи въ лицето на доктора.

За да не бжде чутъ отъ близкостоящитъ войници, лѣкарътъ наведе главата си къмъ ухото на полковника и съ едва чутъ гласъ отговори:

— Холера, господинъ полковникъ.

Ефектътъ, който произведе на командира, тази казана му на ухото дума бѣ поразителенъ. Ако полковникътъ бѣ получилъ една плесница въ лицето, едва ли би се толкова изненадалъ, колкото го изненада тая страшна дума. Очитъ на офицера се изблѣщиха и лицето му се зачерви, като огънь. Той, като трѣснатъ, втренчено гледаше въ лицето на доктора, като че ли искаше да се увѣри въ истиността на това, което му каза.

Засраменъ отъ така неволно показана слабостъ и съкрушенъ отъ грозната вестъ, полковникътъ бързо обърна гърбъ и съ наведена глава бавно закрачи по стрѣмнината на горе къмъ позицията. Съ препълнена отъ скръбъ душа въображението на командира трескаво работеше. Той си представяваше най-мрачни картини на разрушение, което тая страшна болестъ можеше да извърши между хората отъ полка и то тогава, когато полка трѣбваше да бжде най-здравъ и бодъръ за предстоящитъ голѣми боеве при атаката на Чатаджанскитъ позиции. Полковникътъ не се съмняваше въ опредѣлението на доктора—болестта е холера, понеже бѣ известно, че тая болестъ върлува въ турската войска и можеше да премине и въ нашитъ войски. Но, при все това той бѣ страшно изненаданъ и развълнуванъ отъ появяването ѝ въ полка му.

V. На позицията предъ Чаталджа.

Слънцето бѣ изплувало надъ водния хоризонтъ и осветляваше развълнуваното море, което набръчкано отъ вълнитѣ, бѣ добило черъ цвѣтъ. Въ водното морско пространство се свѣткаха множество сребристи водни пливъци, образувани отъ блъскащитѣ се вълни. Върху последнитѣ не се забелѣзваше никакъвъ животъ. — Морето бѣ пусто. Само при носа „Кара-бурунъ“ на 2—3 километра отъ брѣга, турски броненосецъ „за страхъ на враговетѣ“, като морско страшилище бавно се клатучкаше върху вълнитѣ. Бѣлоснѣжни морски чайки игриво хвъркаха надъ морското пространство. Утриннитѣ слънчеви лъчи, огрѣли височинитѣ на неприятелскитѣ позиции, ясно издаваха фигуритѣ на турскитѣ укрепления, а по скатотетѣ — дългитѣ линии окопи, изписани отъ изхвърлената предъ тѣхъ бѣла и желтеникава прѣстъ. Въ долината, близо до морето и предъ неприятелскитѣ позиции, се бѣлѣеше, като грапавъ бѣлъ мраморъ, сладководното Деркоско езеро; задъ последното, горе на височината се виждаха десетина конусообразни турски бѣли чадъри, а още по-нататъкъ — сградитѣ на селото Деркосъ. Въ долината, предъ неприятелскитѣ позиции се забелѣзваше крайнината на скритото въ гънкитѣ на мѣстността село Лазаркѡй, а на близката надъ селото височина — селската черква, притаена всредъ група дървета.

Никакво движение по неприятелскитѣ позиции не се забелѣзваше и пълна тишина владѣеше въ тѣхъ.

По предната линия на българскитѣ позиции, войници наредени въ дълги линии, наведени въ изкопанитѣ до поясъ окопи, усилено копаяха и дълбаяха съ кжситѣ си лопатки дъната на окопитѣ. Отъ окопитѣ непрестанно бликаше прѣсна прѣстъ и работящитѣ войници се вдълбочаваха все по-дълбоко въ земята. По задния скатъ на позицията нѣколко реда войници копаяха окопи за подрѣжкитѣ. Други копаяха ями за землянки; трети носеха дървета за постройката на последнитѣ; четвърти, насѣдали на голата земя, се грѣеха на слънцето и очакваха реда си за смѣна на работниците.

Топоветѣ бѣха поставени на позиция задъ ската, съ насочени срещу неприятелскитѣ позиции гърла. А ракетитѣ, съ отворени капаци и пълни съ патрони — задъ стрѣмнината, не далечъ отъ топоветѣ. Задъ еднитѣ и другитѣ, артилериститѣ завзеха положение, готови за действие. Артилерийскитѣ офицерѣ, скрити въ единъ окопъ, съ далекогледа си внимателно следеше неприятелскитѣ позиции и съ басовъ високъ гласъ отдаваше заповѣди и команди по насочването на оръдията.

Дружиннитѣ командири, при пълно бойно снаряжение се движеха изъ участъцитѣ си, давайки нареждания по усиленето имъ, следейки за успѣшния ходъ на работата. Всички други по-младши офицери непосредствено ръководяха работитѣ.

Нѣколко офицерски палатки бѣха построени на разни мѣста по задния скатъ на позицията. Две отъ тѣхъ, които бѣха най-назадъ и една до друга, принадлежаху на щаба на полка. При последнитѣ въ една малка землянка, покрита съ дебелъ слой отъ прѣстъ, бѣха се сгушили двама войници — телефонисти върху телефония апаратъ. Други двама изтегнати въ дъното на землянката, спѣха. Предъ входа на землянката стоеше правъ единъ младъ офицеръ съ опасана на кръста си чанта, и сегисъ-тогисъ говореше нѣщо на телефонистритѣ. Единиятъ отъ последнитѣ, съ крѣсливъ гласъ говореше по апарата.

Командирѣтъ на полка, замисленъ, бавно се изкачваше на горе къмъ позицията. На неговото лице се рисуваха загриженостъ, погледа му бѣ разсѣянъ и не забелѣзваше проходящитѣ край него войници, които му отдаваха честъ. Той бѣ погълнатъ отъ грижата, която преди малко време бѣ му създадена въ лазарета на полка. Тя го мжчеше и вълнуваше.

Минавайки не далечъ отъ землянката, въ която се помѣщаваше телефонната станция, крѣсливия гласъ на телефониста, изкара полковника отъ занесеното му състояние. Последниятъ бързо обърна глава къмъ землянката, повърна се и трѣгна къмъ нея. Като дойде при офицера, зададе на последния нѣколко въпроси, отъ отговоритѣ на които явно бѣ, че остана доволенъ, понеже лицето му просия и се засмѣ. Следъ кратъкъ разговоръ съ офицера, командирѣтъ на полка, следъ като хвърли погледъ къмъ телефониститѣ, а сжщо и къмъ палаткитѣ на щаба, продължи пътя си къмъ позицията. Огиде при войницитѣ, които копаяха окопи за подрѣжкитѣ; прие рапортитѣ и изслуша докладитѣ на началницитѣ, и води кратъкъ разговоръ съ всѣкиго отъ тѣхъ. Ясно бѣ, че полковникѣтъ оставаше доволенъ отъ това, което виждаше и чуваше, защото лицето му просияваше все повече, ставаше по-внимателенъ къмъ проходящитѣ край него войници и се вглеждаше по-съсредоточено и по-изпитателно въ тѣхъ. Приближи се до близката тамъ багарея и премина задъ топоветѣ; изслуша съ внимание доклада на батареиния командиръ, следъ което заедно съ последния, отиде на наблюдателния му пунктъ. Отъ тамъ полковникѣтъ съ далекогледа дълго време изглежда неприятелската позиция. Най-после, като сие бинокла отъ очитѣ си, съ просто око сжщо изгледа, както неприятелскитѣ позиции, така и преднитѣ окопи на полка, които се виждаха отъ тамъ, трѣгна къмъ последнитѣ и скокна въ първия отъ тѣхъ. Движейки се изъ

окопитъ, когато достигна близо до дѣсния флангъ на полка, полковникътъ чу пукота на рѣдка пушечна стрѣлба, която се произвеждаше въ долината предъ неприятелската позиция. Излѣзна напредъ, застана задъ единъ храстъ, отъ гдето се виждаше долината и насочи далекогледа къмъ селото Лазаръ къой. Командирътъ бързо налучка цѣлѣта, която диреше. Той виде една верига отъ български войници, разредени на широкъ фронтъ, залѣгнаха върху зелената поляна въ долината на около хилядо крачки отъ неприятелския окопъ при с. Лазаръ къой, да стреля рѣдка стрѣлба. Неприятелътъ отъ казания окопъ сжщо съ рѣдка пушечна стрѣлба отговаряше. Следъ кратка престрѣлка българската верига стана и се опжти назадъ по посока на гората. На поляната остана единъ неподвиженъ лѣжащъ войникъ. Сжсѣда на последния, който бѣ почналъ заедно съ другитѣ войници да се стѣгя, повърна се съ бѣгъ, отиде при лѣжащия, наведе се надъ него, но следъ малко време остави лежация на мѣстото му и, тичешкомъ, настигна другаритѣ си. Тъкмо въ това време отъ турския окопъ изкогнаха десетина войници, предвождани отъ едно, съ черни дрехи облечено лице и се спуснаха бържишката къмъ долината. Българската верига, следъ като достигна крайнината на гората, се спрѣ и откри огънь. Турскитѣ войници, които въ това време бѣха достигнали до вадата, що е въ подножието на стрѣмнината подъ черквицата, се спрѣха, залѣгнаха и сжщо откриха огънь. Тази престрѣлка трая кратко време, понеже нашиятъ патрулъ се оттегли на вжтре въ гората. А турцитѣ, следъ като преминаха вадата, завиха къмъ близката тамъ счупена сграда, вѣроятнo воденица и се скриха задъ нея.

Полковникътъ следъ това насочи далекогледа къмъ височинитѣ, шари съ погледа си по неприятелскитѣ позиции, но като не забелѣза нищо интересно, изтегли се задъ близкия тамъ окопъ, въ който войницитѣ копаяха, сѣдна до дънера на едно дърво, разтвори картата и наведе глава надъ нея.

VI. Подъ пукота на шрапнелитѣ.

Пладне бѣ приближило; слънцето отвѣсно грѣеше и разнасяше приятна топлина. Вѣтърътъ, отслабналъ, духаше съ прекъсвания и поклащаше съ шумоление храститѣ и клоницата на дърветата.

Окопането на позицията усилено продължаваше. Задъ съставенитѣ пушки по задния окопъ на позицията, войници лежеха и се грѣеха на слънцето, а други се движеха задъ позицията въ разни посоки.

По неприятелскитѣ позиции не се забелѣзваше никакво движение; тишина владѣеше по цѣлия неприятелски фронтъ.

Нѣколцина офицери, събрани въ група, идеха отъ къмъ дѣсния флангъ на позицията и се приближаваха къмъ мѣстото, гдето бѣ сѣдналъ командирътъ на полка. Предъ групата вървеше, върастенъ единъ, съ побѣлѣла коса, офицеръ, който стжпваше леко и изглеждаше по-младъ, отъ колкото въ сжщностъ бѣ. Задъ него вкупомъ вървеха нѣколцина офицери отъ разни възрасти и чинове.

Вървещиятъ предъ групата офицеръ, съ обърната къмъ предния скатъ на позицията глава и сочащъ татъкъ съ ржка, съ високъ крѣсливъ гласъ се караше, загдето една наша команда войници се движеше по ската на открито предъ позицията.

Командирътъ на полка, следъ като видѣ приближаващата се къмъ него група офицери, сгъна и прибра картата въ чантата си, стана и погледна къмъ мѣстото, на кждето сочеше началникътъ, и като видѣ офицерския разузнавателенъ патрулъ, който въ сгъстени редове се приближаваше къмъ позицията, разбра причината на началническата сърдня. Тръгна срещу групата офицери, застана предъ първия офицеръ въ войнишки стоежъ и съ дигната подъ сѣнникъ ржка рапортува и докладва за хода на работата по позицията му, а сжщо — и за офицерския разузнавателенъ патрулъ, който се връщаше следъ изпълнение на възложената му мисия.

Видимо началникътъ остана доволенъ отъ доклада на командира на полка, обърна се съ лице къмъ неприятелската позиция, която ясно се виждаше отъ тамъ, и почна разговоръ по препологаемото неприятелското разположение. Тъкмо, когато разговора на групата началници бѣ най-оживенъ, едно неочаквано обстоятелство съ светкавична бързина измѣни вида на хубавата картина, каквато въ него моментъ представляваше групата офицери, отъ сериозенъ въ комиченъ.

Три неприятелски шрапнели въ мигъ съ силенъ трѣсъкъ изпукаха въ въздуха надъ групата. Този неочакванъ гръмъ на шрапнелитѣ произведе потресающе действие върху хубавото настроение на спокойно говорящитѣ офицери. Последнитѣ не издържаха опасната за живота имъ изненада и хукнаха въ паническо бѣгство надолу по скалата задъ позицията. Картината, която представляваха бѣгачитѣ офицери въ него моментъ, бѣ колкото комична, толкова и тжжна. А между това, пакостнитѣ шрапнели не нараниха никого, ако разбира се, не се смѣтатъ тежкитѣ рани, които тѣ нанесоха върху престижа на бѣгачитѣ офицери.

Въ това сжщото време една сгжстена команда войници, която бѣ задъ ската близо до мѣстото, гдето се разигра гореописаната сцена, сжщо обърна гърбъ и се разбѣгаха.

Командирътъ на полка, който съ сконфузено лице следеше тжжната картина, остана крайно изненаданъ и недоволенъ, когато забелѣза бѣгствата на войницитѣ. Силно ядосанъ,

последниятъ тръгна къмъ разпръснатата се команда войници и съ високъ гласъ извика :

— Войници, какво правите вие ? подлудѣхте ли ? назадъ по мѣстата си!

Войниците се спрѣха, обърнаха се и като видѣха идещия къмъ тѣхъ, ядосанъ командиръ, съ засрамени лица тръгнаха и застанаха на предишното си мѣсто въ строя.

Полковникътъ, съ зачервено отъ ядъ лице, викаше, гълчеше и уподобяваше войниците на плашливи животни. Като застана предъ командата, той завърши караницата съ думитѣ : „срамота е това, което вършите“.

— Разбрахте ли? Срамота е, ви казвамъ! извика той още веднажъ.

— Тѣй вѣрно, господинъ полковникъ, нерешително и недружно се обадиха нѣколко гласа.

Полковникътъ бързо, като погледна къмъ мѣстото, отъ гдето се чу отговора, съ по-нискъ гласъ рече: „Щомъ е вѣрно, защо го вършите?“

— По заповедъ, господинъ полковникъ, отговори съ нискъ гласъ, стоящиятъ близо до командира войникъ.

Полковникътъ, като стрѣлна съ погледъ войника, който му отговори, извика: „по заповѣдъ! по чия заповѣдъ?“ Но безъ да даде време на войника да отговори, продължи: „такава заповѣдъ не се изпълнява“ и веднага се обърна и бързо тръгна къмъ линията на преднитѣ окопи.

Командирътъ на полка не пожела да чуе отъ войниците си, кой имъ бѣ заповѣдалъ да бѣгатъ, защото бързо схвана и разбра сжщността на работата.

Вървейки и мислейки по неприятната случка, полковникътъ въ себе си продума: „колко е вѣрна поговорката, въ която се твърди, че по добре е лъвъ да води стадо отъ елени, отколкото елень — лъвовете.“

VII. Интересни загадки и разговори.

Необяснима и странна бѣ загадката, въ която неприятеля, съ своето крайно пасивно и мълчаливо държание, бѣ ни поставилъ. Ето вече цѣла нощъ и половинъ день отъ какъ полкътъ стоеше на около 6—7 километра предъ позициитѣ му, почти на открито се окопаваше и движеше по всички посоки, а неприятельтъ все още не проявяваше особена враждебна дейность. Съ решението на тази загадка си блѣскаха главитѣ мнозина и идваха до различни заключения. Едни вѣрваха и допускаха, че това е нѣкаква неприятелска хитрина, съ която прикрива разположението на войскитѣ си, други допускаха, че то се дължи на силно спадналия у неприятеля духъ, което бѣ твърде възможно, следъ нанесениетѣ му по-рано поражения, а трети отгатваха, че разполага

съ малобройна и слаба артилерия, която пази за важния моментъ при отблъсване на атаката.

Бѣ пладне, войниците бѣха на обѣдъ. По групи отъ по 7-8 души, войникитѣ, насѣдали съ кръстосани крака на земята въ кръгъ около пълнитѣ съ чорба баки, ядеха. По въ страни отъ последнитѣ, насѣдали върху одеала по 2-3-4 офицери сжщо обѣдваха.

Въ групитѣ се водеха разговори.

Въ една обѣдваща офицерска група се разговаряха по предстоящата атака на чаталджаската позиция.

— Азъ ви увѣрявамъ, господа, казваше единъ офицеръ въ капитански чинъ, че докато не пристигне нашата тежка артилерия, ние нѣма да атакуваме.

— И азъ мисля тѣй, продума единъ поручикъ, но отъ где ще вземемъ такава, когато всичката наша е при Одринъ.

— Отъ съюзниците, кратко отговори капитанинтъ.

— Тежкитѣ петнайсетъ сантиметрови гаубици пристигали. Съ по дванайсетъ чифта волове едва ги влачели, рече единъ подпоручикъ, топейки къшея въ яхнията.

— Ама инакъ не може; само съ полски орждия не се сриватъ тамъ ония укрѣпления, а освенъ това, полскитѣ топове отъ сегашнитѣ си позиции не могатъ ги достигна, казва важно капитанинтъ.

— То е вѣрно, което казвате, господа, но има още едно обстоятелство, отъ което сжщо не малко зависи успѣха на атаката, издума единъ полуизлегналъ се срещу чинията си офицеръ.

Всички отъ групата обърнаха глави къмъ говорящия и го изгледаха въпросително.

Последниятъ продължи :

— Не забелѣзвате ли, колко много офицери и войници се разболѣха; ако това продължава така, нѣма да останатъ много здрави хора, а за атаката, освенъ тежка артилерия сж нуждни и много хора.

— Наистина, болни има много, но то е вследствие на умора и простуда. Два-три дни почивка и всичко ще мине, отговори капитанинтъ и се наведе надъ пълната си съ храна чиния, която току-що бѣ поставилъ ординарецътъ.

Задъ палаткитѣ на щаба, около една послана съ бѣло платно маса и разхвърлени по нея прибори за ядене, насѣдали на походни столчета, командирътъ на полка и четирмата дружинни командири пушеха цигари и разговаряха.

Командирътъ на полка, държащъ въ лѣвата си ръка цигара, а въ дѣсната — клечка съ която чистеше збитѣ си, продължаваше да говори.

— Да, войната съ успѣхъ или неуспѣхъ ще се реши тукъ на тракийския фронтъ. А то значи, че ще я реши българската армия. За сега цѣлата наша армия въ Тракия, съ

малки изключения е съсредоточена въ две голѣми групи, всѣка отъ които има ясно опредѣлена цель.

Едната, най-голѣмата, е нашата тукъ, съ най-важна и трудна задача. Тя трѣбва, т. е. има за задача да бие неприятеля на чаталджанската позиция, да завладѣе последната следъ което да настѣпнѣ къмъ Цариградъ. Другата пъкъ — да превземе одринската крѣпостъ.

Сега касателно атаката на чаталджанската позиция, азъ мисля, че по добре ще бжде, като се укрѣпимъ добре да дочакаме и даже да предизвикаме неприятеля той да ни атакува. Въ такъвъ случай, убеденъ съмъ, че ние ще го биемъ и по петитъ му ще завладѣемъ позицитъ му. Но ако неприятельтъ не се реши да ни атакува, по моему, би трѣбвало да дочакаме до като падне Одринъ. Падне ли последниятъ, тогава ние, като бждемъ засилени съ одринскитъ войски, а главно — съ тежката наша и взетата отъ крѣпостъта турска артилерия, успѣха ни тукъ въ атаката е сигуренъ. Да атакуваме сега Чаталджа само съ полска артилерия не ни обѣщава сигуренъ успѣхъ. Ето защо, за сега първа задача на нашата армия трѣбва да бжде завладѣването на Одринъ, което разбира се, трѣбва да се извърши въ възможно най-скоро врѣме. А ако войскитъ ни тамъ сж недостатъчни за форсиране на атаката, азъ отивамъ и по-далечъ, а именно, да се изпратятъ отъ чаталджанската армия една-две бригади по желѣзницата, а сжщо и отъ вътрешностъта на България до колкото е възможно отъ тиловитъ части, които войски да пристигнатъ при Одринъ 3—4 дни преди почването на атаката. А следъ падането на крѣпостъта, разбира се, всички ще се върнатъ тамъ, отъ гдето сж дошли.

При условие, че тукъ ние ще се отбраняваме, 1-2 бригади нѣматъ голѣмо значение, но при особна нужда отъ тѣхъ тѣ съ тренове могатъ да се върнатъ за 3-4 дни. Друго. Ние ще атакуваме Чаталджа съ цѣль да настѣпимъ къмъ Цариградъ и да го завладѣемъ. Нека да допуснемъ, че го завладѣхме — каква полза отъ това за насъ? Никаква! Само за една амбиция и щеславие да измратъ хиляди войници е глупостъ. Па най-после не е да не знаемъ, че за Цариградъ и проливитъ се домогватъ и борятъ помежду си велики сили, които, освенъ че нѣма да ни допустнатъ да се доближимъ до Цариградъ, но още ще си навлѣчемъ умразата имъ. Когато армията на велика Русия въ Руско-турската война бѣ спрѣна отъ Англия, и не допусната да влѣзе въ Цариградъ, какво остава до насъ. Освенъ това, има още една важна причина, която говори въ полза на изказаното ми мнение. А тя е, че здравословното състояние на хората за сега изисква едно по-продължително спиране за възстановяването му. Вие знаете, господа, какво голѣмо число хора се разболяха толкова тежко, че има вече нѣколко смъртни случаи. Каква е тая болестъ

още съ точностъ не е опредѣлено, но на всѣки случай тя е злокачествена. Да, налага се спиране по две съображения — едно за осигуряване успѣха на атаката, чрезъ засилване на армията съ необходимитъ бойни средства, и второ до оздравяването ѝ.

Но, разбира се, че това е мое лично мнение и възможно е азъ да грѣша. Не ще и дума, че щомъ началството заповѣда да настѣпимъ, ние ще атакуваме, та каквото Господъ даде.

Полковникътъ млъкна, запуши цигарата си и се замисли.

— Извинете, господинъ полковникъ, но азъ не сподѣлямъ нѣкои отъ изказанитъ отъ Васъ мисли, отговори единъ подполковникъ, гледащъ съ голѣмитъ си сини очи командиря. Полковникътъ погледна говорящия благосклонно, позасмѣ се и нищо не отговори.

Подполковникътъ продължи.

— Чаталджанскитъ позиции, по моему, трѣбва да се атакуватъ и по възможностъ въ най-скоро време, до като неприятельтъ още е подъ впечатлението на по-раншнитъ си поражения, до като не е получилъ подкрѣпление и до като още не се е добре устроилъ на позицитъ си. Неговото хилаво и кекаво държание, когато ние хазяйничимъ, гдето се казва, подъ носа му, ми дава право да си съставя за него мнение, че той е боязливъ и слабъ и следователно да вѣрвамъ въ нашия успѣхъ. А щомъ ние го биемъ и тукъ, той по-нататкъ нѣма где да се спрѣ и вратитъ на Цариградъ ще бждатъ отворени за насъ. Дали ще ни пуснатъ да влѣземъ въ Цариградъ или не, за мене не е толкова важно, а важно е, че въ такъвъ случай ние ще диктуваме най-сгоденъ за насъ миръ. Наистина, ако падне Одринъ и войскитъ му ни дойдатъ на помощъ ще бжде отлично, но азъ не вѣрвамъ Одринъ да падне така лесно и скоро. Колкото, що се отнася до артилерията, наистина, ако имахме тежка и дългобойна, артилерия, колкото повечето толкова по-добре, но да губимъ време и да чакаме пристигането на такава, по моему, е по-грѣшно. Сигурно и неприятельтъ не разполага съ много тежка артилерия, защото, ако той имаше такава, не би ни допустналъ така свободно да сновемъ предъ позицитъ му. Колкото, що се отнася до болестъта, тя е само въ нашата бригада и не може да спрѣ армията отъ да продължава операциитъ си. Съ една речъ — бързина и стремителностъ. На този принципъ азъ държа много и за случая и обстановката, при която се намираме, той е най-подходящъ, изговори подполковникътъ и захапа кехлибареното си цигаре.

— Бързината, при не добре изучена обстановка по нѣкога може да даде печални резултати. Не искамъ да кажа, че тя не отговаря на обстановката, защото не я знамъ, но и вие въ предложението си може да грѣшите. Не трѣбва

да се забравя, че съ такава бързина обоснована само на това, че трѣбва бързо да се действува и то, когато не сме напълно готови за една акция, като тая, за която сигурно ще се изискват голѣми усилия и напрежения, можемъ да компрометираме досегашнитѣ си победи, отговори единъ майоръ, гледайки подполковника.

Около единъ огънь десетина войници пиеха чай и се разговаряха:

— Брей, пустата му болестъ, изпотръшка сума свѣтъ, фершело казува, че цѣро ѝ билъ да пиешъ врѣла вода и да ядешъ припеченъ хлѣбъ; другъ цѣръ нѣмало, говореше единъ войникъ на другаритѣ си.

— Ба нѣмало. Ами Маринъ Славковъ отъ 9-а рота не изцѣри ли толкова момчета, отговори другъ войникъ.

— Тѣй ли? че кой е този Маринъ и съ какво лѣкува? запита другъ единъ войникъ, оправяйки главнитѣ на огъня.

— Съ какво?! съ билки, които бере отъ гората, вари ги като чай и водата имъ се пие гореща, ама безъ захаръ, отговори първиятъ войникъ.

— Ами що не го каже на доктора да цѣри и той съ него, запита вториятъ войникъ.

— Кжде ша го каже ба, хичити докторътъ ще вземе ли акълъ отъ простъ войникъ, отговори първиятъ войникъ.

VIII. Първата нощъ на позицията.

Слънцето залѣзваше задъ гребена на Странджа планина, обагрило съ бакърень цвѣтъ облацитѣ на западния хоризонтъ. Голитѣ върхове на планината, издигнати надъ околната мѣстност, като нѣми свидетели на кървавата борба въ Тракия, между двата вѣковни врагове, изглеждаха въ своята есенна премѣна засмѣно. Последнитѣ слънчеви лъчи, огрѣли право на среща неприятелскитѣ позиции, осветляваха цѣлия имъ релефъ и скриваха всичкитѣ ѝ гънки до най-малкитѣ подробности. Отъ зданието, що е горе при билото надъ селото Лазаръ къой, единъ лъчъ отъ стъклено отражение, блѣщеше и трепереше, като прожекторъ. Разпрѣснатитѣ по небето бѣло-сиви облаци, тласкани отъ слабъ вѣтъръ се движеха отъ северъ къмъ югъ.

Артилерийска стрѣлба се чуваше отъ къмъ Мраморното море. Задъ позицията по пѣтя за селото Тарфа се движеше дълга върволица отъ натоварени коне.

По позицията — движение на войници къмъ всички посоки и сдържанъ говоръ на много хора. Работници усилено окопаваха позицията, а други работеха землянкитѣ, покривайки ги съ дебелъ слой отъ пржстъ; отъ тия които бѣха вече готови, излизаше димъ отъ накладения въ тѣхъ огънь. На

открито горѣха нѣколко огънове, около които бѣха насѣдали войници.

Офицеритѣ на групи бѣха се събрали при землянкитѣ на дружиннитѣ си командири, гдето изслушваха разпореждането на последнитѣ по заемане на позицията презъ нощта по охраната и по разузнаването за неприятеля. Следъ като дружиннитѣ командири обясниха на офицеритѣ, какъ ще бжде заета позицията презъ нощта въ случаи на тревога, и обърнаха вниманието на последнитѣ, касателно точното спазване на обявенитѣ въ санитарната заповѣдь мѣрки по предпазване отъ заболяване, ги освободиха.

Още офицеритѣ не бѣха си разотишли, когато единъ тежкъ топовень гърмежъ се чу отъ къмъ Черно море и ехото му се разнесе съ продължително бобутене по долината. Нѣкжде далечъ задъ позицията, другъ гърмежъ издаде мѣстото, гдето падна и се пукна тежкия снарядъ. Очитѣ на всички се обърнаха къмъ мѣстото, гдето се пукна снаряда, за щастие тамъ нѣмаше нито войникъ, нито обози.

Този грѣмъ бѣ гласътъ на морското турско чудовище, къмъ което войницитѣ, презъ цѣлия день плахо поглеждаха и си представляваха преувеличено силата и разрушението на голѣмитѣ му топове. Войницитѣ съ трепетъ на душата си очакваха следующитѣ изстрели на „чудовището“, но такива не последваха и войницитѣ се успокоиха.

Дрезгавината, предвестникъ на настѣпващата нощъ, бѣ покрила околната мѣстност, когато нѣколко малки групи войници прескочиха преднитѣ окопи, навлѣзоха въ гората и образуваха охраната предъ цѣлата ширина на полковата позиция. Нѣколко минути следъ навлизане на групитѣ въ гората, дежурнитѣ взводове се вмъкнаха въ окопитѣ отъ предната линия, разрешиха се въ рѣдка верига и поставиха пушкитѣ си на бруствера готови за стрѣлба. Войницитѣ отъ окопитѣ въ тъмнината напрѣгаха зрѣние и слухъ, като съ внимание оглеждаха всѣка светлинка по неприятелскитѣ позиции и се ослушваха и въ най-малкия шумъ. А презъ това време постоветѣ въ гората предъ окопитѣ изпълняваха същата работа. Тѣзи последнитѣ трѣбваше първи да забелѣжатъ настѣпващия неприятель, да го посрещнатъ съ огънь и задържатъ до като цѣлия полкъ заеме позицията.

Всички останали отъ полка войници презъ това време, подъ закрилата на тъмнината усилено копаеха. Това копание продължава до къмъ средъ нощъ, когато се преостанови работата и войницитѣ се прибраха въ готовитѣ си вече землянки.

Уморенитѣ отъ усилената работа войници скоро заспаха въ дълбокъ сънъ и по позицията настана пълна тишина.

Следъ полунощъ разузнавателниятъ патрулъ, на чело съ своя началникъ офицеръ, безшумно прекрачи преднитѣ око-

ти и навлѣзе въ гората. Движейки се съ внимание и предпазливостъ, патрула забелѣза въ среди гората нѣколко сѣнки, които като духове се изправиха предъ патрула недалеч и запитаха съ нисъкъ гласъ; „кой?“

— Свой, отговори офицерътъ, като се спрѣ и добави думата „щикъ“, която бѣ пропуска.

Сѣнкитѣ се доближиха и застанаха до офицера.

— Какво сте забелѣзали, запита шепнишкомъ офицерътъ.

— Нищо, господинъ подпоручикъ, всичко е спокойно, отговори стоящиятъ предъ офицера войникъ.

— Кжде сж секретитѣ, запита пакъ началникътъ на патрула.

— Въ края на гората; тя е близко тукъ, азъ ще ви заведа, отговори войникътъ и трѣгна по пжтеката, следванъ отъ патрула.

Следъ около 2-3 минути се прогали между крайнитѣ дървета на гората голата долина. До самата крайнина на гората, патрултъ се спрѣ при трима войници, които лежах до дънера на едно дърво.

— Забелѣзахте ли нѣщо, едва чуто запита офицера, съ обтегнатъ вратъ, вгледвайки се напредъ къмъ долината.

— Нищо, господинъ подпоручикъ, прошепна единиятъ войникъ.

Въ среди мрака, зловещата тишина сковаваше душата въ ужасъ отъ тревожното очаквание на нѣщо, страшно и опасно. По лицата на войницитѣ отъ патрула, се забелѣзваше тревожно напрежение — да чуятъ, да видятъ, да отгатнатъ нѣщо незнайно и не видено. Но освенъ тихия вѣтрець, който гладеше лицата имъ и слабия шумъ отъ треперането на листата по дърветата, друго нищо не се чуваше.

Следъ около петъ минутно внимателно ослушване и оглеждане, офицерътъ поведе патрула по откритата поляна. Вървеха тѣ съ бавна крачка, като стѣпваха леко безъ тропотъ. Следъ като изминаха около 200—300 крачки, подпоручикътъ, който вървеше между патрулитѣ и командата се спрѣ и седна; войницитѣ направиха сжщото.

Въ главата на офицера се въртеше мисълта, какъ да действува по-нататкъ, за да изпълни съ успѣхъ мисията си. По едно време му щукна мисълта да залови нѣкой неприятелски войникъ, отъ когото да узнае за неприятелското разположение. „Тази идея е добра“, каза той въ себе си, „но какъ може да се изпълни?“ Приковалъ мисълта си върху тази смѣла идея, той съчиняваше разни планове, до като най-после се спрѣ върху единъ, който намѣри, че е изпълнимъ. Стана и полунаведенъ се приближи до командата и шепнишкомъ продума. „Подофицера Боянъ да дойде при менъ“. Последниятъ се измъкна изъ между редовитѣ и изправенъ срещу началника си проточи вратъ и приближи главата си до самото лице на подпоручика.

— Слушай, Бояне, прошепна офицерътъ, ние трѣбва да заловимъ единъ неприятелски войникъ или — нѣкой селянинъ отъ селото Лазаръ кьой.

— Слушамъ, господинъ подпоручикъ, но какъ е възможно това, когато неприятелътъ е въ окопитѣ си, а предъ селото Лазаръ кьой има неприятелски окопъ.

Офицерътъ, следъ като сложи ржка върху рамото на подофицера, заповѣда:

— Гледай, Бояне, вземи 7—8 души най-добри, хитри и смѣли войници, приближи се до воденицата, нали я знаешъ? Тамъ подъ черквицата; и когото намѣрите въ нея заловете. Но бждете много внимателни, защото тамъ близко надъ нея е предния неприятелски окопъ. Старайте се да вършите работата безъ шумъ. Ако нѣма никой въ воденицата донесете ми една керемида, която ще вземете отъ покрива ѝ.

Подофицерътъ съ внимание изслуша заповѣдта на офицера и въ изумение се очудваше на смѣлата и почти неизпълнима задача, която му възлагаше началника. Но за да не покаже слабостъ, следъ като рече „слушамъ“, отиде при войницитѣ и отдели шесть души.

Малката група войници подъ началството на подофицера се отдѣлиха отъ командата и потънаха въ мрака. Следъ като изминаха стотина крачки, войницитѣ по знака на подофицера се спрѣха. Последниятъ шепнишкомъ обясни на окржжилитѣ го войници, за назначението имъ и какъ ще го изпълнятъ, следъ което постави трима войници разредени по 3—4 крачки единъ отъ другъ предъ себе си и останалитѣ трима сжщо така разредени — задъ себе си, трѣгнаха по предполагаемата къмъ воденицата посока. Следъ всѣки изминати 50—60 крачки войницитѣ се спираха, ослушваха се и ориентираха въ посоката. Не мина половинъ часъ, когато прегазиха рѣкчквата, която се влива въ Деркоското езеро. А следъ около петъ минутно вървение, войницитѣ достигнаха воденичната вада и трѣгнаха срещу течението ѝ.

Ноща бѣ безлунна, а между облацитѣ блѣщукаха нѣколко звезди. Освенъ слабото съ прекъсване вѣяне на вѣтъра и църцорението на течащата въ вадата вода, друго нищо не се чуваше.

Щомъ войницитѣ забелѣзаха тъмния силуетъ на воденицата, спрѣха се и лѣгнаха на земята. Подофицерътъ пълзишкомъ излѣзна напредъ и продължи да пълзи по посока на воденицата, следванъ по сжщия начинъ отъ войницитѣ. Пълзейки и ослушвайки се съ голѣмо внимание, тѣ достигнаха до зида на воденицата, гдето се спрѣха. Въ това положение войницитѣ останаха нѣколко минути и като не чуваха нито забелѣзаха нѣщо подозрително, подофицерътъ, следванъ отъ трима войници пропѣлзяха до вратата на водени-

цата, при която дълго време се слушваха. Но въ воденицата, освен чучуркането на водата друго нищо не се чуваше. Най-после, подофицерът слабо натисна вратата, която съ скърцане се поотвори, но, за да не скърца повече, подофицерът спре натискането и пакъ се послуша. Следъ една минута, Боянъ провере главата си презъ тесния отворъ на вратата, блъщи се, слуша се, но следъ като забелѣза нѣщо съмнително, натисна още вратата, която пакъ скърцна и се отвори повече. Подофицерътъ пълзешкомъ се вмѣква въ воденицата, като остави войника, който бѣ до него да крѣпи вратата. Щомъ влѣзе въ воденицата, Боянъ скокна на крака, държащъ здраво въ ржка пушката си, слуша се и разтършува изъ нея, но воденицата бѣ пуста. Като се убѣди, че въ воденицата нѣма никой, подофицерътъ излезе полунаведенъ отъ вратата и махна съ ржка къмъ войниците да вървятъ задъ него. Тъкмо въ този моментъ отъ близката до воденицата височина единъ дебелъ гласъ извика: „Хей, хей!“ и гръмна една пушка. Войниците отъ патрула, наведени съ бѣгъ отидоха задъ воденицата и се прилепиха до зида. Следъ първия гърмежъ последва втори, трети и не мина нито четвъртъ минута, когато пламнаха всички окопи надъ селото Лазаръ къой. Стотици пушки стрѣляха въ най-безредна стрѣлба, която постоянно се засилваше и заприлича на тракането, което издаватъ празни коли, движащи се бързо по калдаръменъ пжтъ. Стрѣлбата ту се засилва, ту поотслабва, а нашитъ войници скрити, задъ воденицата съ вълнение се слушваха въ неприятелската стрѣлба и здраво държаха въ ржце пушките си. Двама отъ войниците, подали глави при края на зида, следѣха да не бждатъ изненадани съ нападение, а единъ, съ пхнатата въ пазвата си керемида, се мждреше задъ зида. Следъ около десетина минути, когато стрѣлбата поутихна, нашитъ войници напуснаха воденицата и тичешкомъ се връщаха назадъ къмъ гората, отъ гдето бѣха дошли.

Бѣше се здрачило, когато малкиятъ патруль навлѣзе въ гората.

Вследствие силната неприятелска стрѣлба, въ полка войниците се събудиха и една частъ отъ тѣхъ излѣзоха отъ землянкитъ си и наблюдаваха интересната феерична сцена, каквато представляваше безредната неприятелска трескотия.

По изписанитъ огнени линии отъ свѣтканията на пушечнитъ изстрѣли се опредѣляше широчината на заетата отъ неприятеля срещу полка позиция при Лазаръ къой, а освенъ това, тази паническа неприятелска стрѣлба, открита почти безъ причина, издаваше у неприятеля болезненъ страхъ и низкоотпадналъ духъ у войскитъ му.

IX. Върлуването на холерата.

Когато утринниятъ здрачъ разбулваше околната мѣстность отъ тъмното нощно покривало, есенниятъ день настѣпваше, мраченъ и настройваше душата въ гнетъ, униние и лоши предчувствия.

Утринъта, на пръвъ погледъ се забелѣзваше въ полка, обичайното войнишко движение, за отиване и връщане на хората отъ нуждниците и отъ рѣкчката, що е задъ кухнята, гдето войниците миеха лицата си.

Въ сжщность, обаче, при по-внимателно вглеждане се виждаше, че въ полка става нѣщо необикновено. И наистина, при нуждниците имаше натрупване на повече отъ обикновеното войници, които болки въ стомаха бѣха заставили да отидатъ тамъ. Отъ нѣкои землянки се чуваха стенания и охкане на болни хора, а отъ други — изригване на бълващи.

Дружиннитъ лѣкари и ротнитъ фелдшери, преглеждаха болнитъ войници и имъ даваха медицинска помощъ. Въ една офицерска палатка, наведенъ надъ лежащъ боленъ офицеръ лекарътъ преглеждаше болния и му даваше съвети за начина на лѣкуването му.

Едва що напустналь палатката на болния офицеръ, докторътъ биде повиканъ отъ единъ ротенъ командиръ да прегледа нѣколко войници отъ ротата му, които тежко се разболели.

Когато докторътъ и офицерътъ пристигнаха при землянкитъ на ротата, първия болникъ, който видѣха, бѣ единъ едъръ „като планина“ фелдфебелъ, който, седналь при землянката съ въно стадаше лице, но съ въздържание отъ да стане и охка. Когато последниятъ забелѣза идящия къмъ него ротенъ командиръ, помжчи се да стане, но въ безсилие падна гледащъ плахо и съ широко разтворени очи, фелдфебелътъ издума съ хрипкавъ гласъ: „Зле съмъ, „господинъ поручикъ!“ Докторътъ хвана ржката на болния, слуша пулса му, погледа го въ лицето, помисли и каза: „Сжщо да се отнесе въ полковия лазаретъ“.

До като ротниятъ командиръ нареждаше за отнасянето на фелдфебела въ лазарета, лѣкаря преглеждаше другитъ болни въ землянкитъ.

Числото на болнитъ войници въ полковия лазаретъ, който бѣ се настаниль въ селото Тарфа, постоянно растеше. По-гольмата частъ отъ селскитъ къщи се обърнаха въ болници, а селскитъ семейства по нѣколко заедно се събираха въ отдѣлни домове.

Въ задушенитъ отъ непоносимо отвратителна смрадъ селски стаи, лежахъ тежко болнитъ войници; налягали тѣ единъ до другъ върху постланѣта на пода слама, охкаха, викаха и молѣха за помощъ, но нѣмаше кой да ги чуе. Меди-

цинският персонал се оказа далеч недостатъчен за гледане и лекуване на толкова много болни и не успяваше да се яви навредъ. Нѣкон отъ болнитѣ бѣха въ предсмъртна агония, а други—вече трупове, а санитарният персонал не насмогваше да помогне на умирающитѣ, нито на време да изнесе труповетѣ на умрелитѣ. Нѣкои отъ болнитѣ, които бѣха въ свѣса си, се мжчеха да станатъ и да избѣгатъ отъ този адъ, но падаха отъ безсилие въ отчаяние. Така изгинаха отъ тая проклета болестъ много синове на България, въ най-грозни мъжи и страдания.

А между нещастнитѣ селски семейства, които, събрани заедно, натъпкани въ тѣснитѣ смрадливи селски стаи, холерата не закъсне да се вмъкне и да покоси живота на много невинни жени и дѣца.

По пуститѣ улици на селото смъртта сжщо витаеше. Трупъ единъ съ изкривено, измжчено лице и грозна поза, лежеше до единъ плетъ, почти на средъ пжтя.

Медицинският персонал, виждайки се безпомощенъ да помогне на толкова много болни, бѣ обзетъ отъ апатия. Освенъ това и медикаментитѣ, съ които се лѣкуваха хората отъ холерата, се оказаха далечъ недостатъчни и въ скоро време се привършиха. Тѣй че повечето отъ холернитѣ болни мрѣха, както отъ липса на медицинска помощъ, така и отъ липса на медикаменти и редъ.

Голѣмата смъртностъ на болнитѣ въ лазарета, поставени при такова, дѣкуване, не остана въ тайна отъ войницитѣ. Последнитѣ почнаха да избѣгатъ да търсятъ медицинска помощъ отъ страхъ да не бждатъ изпратени на лѣчение въ лазарета и болницитѣ. Поради, това въ полка между здравитѣ войници лежаха и болнитѣ, които отъ день на день ставаха все повече и изолирането имъ отъ здравитѣ стана невъзможно.

Нѣкои отъ по-слабо болнитѣ войници събираха билки отъ близката до позицията гора, лѣкуваха се съ тѣхъ и оздравѣха. Но оздравѣха тѣ, не отъ билкитѣ, а защото и безъ тѣхното употребление щѣха да оздравятъ.

Голѣмата частъ отъ нашитѣ лѣкари се оказаха неподготвени за борба съ тая малко позната у насъ страшна болестъ, нито армията бѣ снабдена съ достатъчно количество медикаменти за лѣкуването ѝ. Войницитѣ не бѣха ваксинирани съ противохолеренъ серумъ, нито съ какъвто и да е другъ серумъ, противъ болеститѣ, спжтници на войната. А между това, вѣроятностъта холерата да се появи въ войскитѣ бѣ голѣма, поради върлуването ѝ въ Мала-азия, отъ гдето турскитѣ войски сигурно щѣха да я пренесатъ на фронта.

Нѣкои лѣкари, при появяването на холерната болестъ, изгубиха присжтствието на духа, оплашиха се и, вмѣсто да се отдадатъ въ енергична работа по лѣкуване болнитѣ, тѣ взе-

маха най-строги предпазителни мѣрки за запазване на собственото си здраве и избѣгваха всѣкакво съприкосновение съ болнитѣ. А то значеше, че тия лѣкари престанаха да лѣкуватъ тогава, когато отъ тѣхъ се имаше най-голѣма нужда.

И тѣй, много причини създадоха благоприятни условия за развитието на тая проклета болестъ, която измори много войници и офицери. Но за забелѣзване е, че холерата върлува съ голѣма сила десетина дни, следъ което почна да отслабва и числото на заболяванията—да намалява. А следъ петнадесетъ дни заболяванията съвсемъ престанаха, но презъ това време почти всички офицери и войници, кой по слабо, кой по-силно я проболедуваха и добиха гаранционния за извѣстно време имунитетъ.

Х. Въ подготовка за предстоящата атака.

Позициитѣ на дветѣ воюващи страни бѣха разположени на два почти паралелни ридове, образувани отъ преплитането и свързането на редъ хълмове, височини, гребени и ребра. Мѣстността е полупланинска, съ средня височина около 80 метра надъ морското равнище. Казанитѣ ридове, на които бѣха разположени позициитѣ, сж съ обща посока отъ северъ къмъ югъ, отъ Черното до Мряморното море, съ дължина около 35 километра. Разстоянието между ридоветѣ варира отъ 7 до 9 километра. Предъ фронтоветѣ на позициитѣ се спущатъ ребрата на поменатитѣ ридове до долините на рѣкичнитѣ Карасу и на тая, вливаша се въ Деркоското езеро. Къмъ средата на позициитѣ, напреченъ единъ ридъ свързва горепоменатитѣ два рида, по който може да се премине отъ единия на другия ридъ безъ спущане въ долината. Последниятъ ридъ се включва между селата Ени-къой и Лазаръ къой. Отъ неговитѣ ребра извира въ водитѣ на казанитѣ две рѣкички, които протичатъ предъ и паралелно на позициитѣ.

Двата фронта на турската позиция се опираха: северниятъ — на Деркоското и южниятъ на Беюкъ Чермедженското езеро.

Южно отъ напречния ридъ мѣстността предъ позициитѣ бѣ гола, а тая северно отъ сжщия, предъ българскитѣ позиции—обраснала съ едра и дребна гора, а предъ неприятелскитѣ позиции — гола, освенъ задъ Деркоското езеро, гдето е обраснала съ гжсти храсти.

По рида, зветъ отъ българскитѣ войски, ежедневно изникваха нови окопи и укрепления, широчината и голѣмината на които отъ день на день се увеличаваха.

Сто петдесетъ хилядна българска армия съ около 450 топове бѣ заела изходното си положение срещу турскитѣ

Чаталджански позиции, готова за действие — да атакува или да отблъсне неприятелското нападение.

Задъ българските позиции обозите денонощно се движеха по трудно проходимите кални пжтища за доставка на войските, хранителни и бойни припаси. Върволица отъ коли и товарни коне пристигнаха пълни, задъ позициите и се връщаха празни назадъ за новъ товаръ. Отъ това непрестанно уморително движение на транспортите по лошите пжтища, една частъ отъ товарния и впрегатенъ добитъкъ измръ, а другата, останала частъ се изтощи, вследствие на което подвоза на храната почна да става не редовно.

Интенданството въ тила напъваше всички сили за редовното подържане прехраната на войските, като складираше на разни пунктове голъми количества хранителни припаси и печеше ежедневно хиляди хлѣбове, които изпращаше заедно съ другите продукти на войските по позициите. Множество транспорти отъ волски и конски коли, а също и отъ товарни коне, сновѣха по цѣла Тракия и напрегаха сили за редовната доставка на войските бойни и хранителни припаси. Желѣзнопжтни тренове ежедневно пристигаха отъ Лозенъ градъ, и отъ Кулели бургасъ на станцията Кабачкьой, служвайки войските въ разните имъ нужди.

Тежко болните и ранените войници се превозваха съ санитарните тренове и транспорти назадъ и настаняваха на лѣчение въ тилевите болници, за откриване мѣста въ полските болници и приемане на повече ранени, които се предполагаше да бждатъ много въ предстоящите боеве.

Всичката тая огромна работа се вършеше, за да се осигури успѣха на действующата по бойните полета армия.

Българските войски, заели фронтъ отъ Мряморното до Черното море, слабо обезпокоявани отъ неприятелската артилерия и никакъ отъ пехотата му, трескаво, денонощно окопаваха позициите си и извършваха всичката предварителна работа по предстоящата атака. Тая работа, свързана съ голъми трудности, бързо изморяваше войниците. А надъ всичко това отгоре дойде и холерата, която разклати здравето на хората и правеше живота още по-труденъ и по-мжчно поносимъ. Войниците, подъ тежестта на тия мжки почнаха да си спомнятъ за домъ, за семейство, за хубавия, спокоенъ домашенъ животъ, и горещо желание за по-скорошното свършване на войната почна да зрѣе въ тѣхните души. При все това, обаче, тѣ съ търпение понасяха негодите на трудния животъ, вървайки, че боятъ на Чаталджа ще реши свършека на войната и затова най-усърдно се готвеха за този бой и желяеха да се почне и свърши по-скоро.

XI. Атакуване на Чаталджанската турска позиция.

Ноца срещу 4 ноемврий на 1912*) година приваляше и дрезгавина прозрачаваше близката околна мѣстност, когато полкътъ, построенъ въ гжсти колони, стоеше задъ позицията, готовъ за настѣпление. Зловеща тишина владѣеше между редовете на войниците, която тишина сковаваше душата въ ужасъ и въ тревожно очакване на нѣщо страшно, нѣщо, ужасно, което предстоеше да настѣпи следъ малко време. По лицата на войниците се четеше загрижена замисленост и страхъ, а офицерите, посърнали, се силеха да запазятъ спокойствие и да дадатъ видъ на безстрашие.

Двете дружини, които съставляваха бойната частъ на полковия боенъ редъ, безшумно трѣгнаха отъ позицията въ гжста колона, превалиха гребена на позицията, спуснаха се по склона въ посока къмъ неприятелската позиция и навлѣзоха въ гората. Следъ около четвъртъ часъ отъ заминаването на казаните дружини, друга една дружина, съставляваща полковата поддръжка, също въ колона трѣгна по следите на първите. А една дружина отъ полка остана на позицията въ разпореджането на бригадни командиръ. Едновременно съ дружините отъ бойната частъ, трѣгна и картечната рота.

Артилеристите застанали на мѣстата си при орждията съ посърнали и сериозни лица, очакваха командата на началника си за откриване огъня, а батарейниятъ командиръ, подалъ глава отъ наблюдателния окопъ и вперилъ погледъ къмъ неприятелските позиции, тревожно очакваше момента за откриване на огъня.

Движущите се въ здрача тъмни фигури на колоните вървеха тайнствено и мълчаливо съ вида на хора, решени да извършатъ нѣщо велико.

Командирътъ на полка, съ тревожно туптяще сърдце следеше вишнителния видъ на настѣпващите дружини и се вгледваше ту въ войниците, които минаваха край него ту — въ посока къмъ неприятелските позиции, отъ гдето ежеминутно се очакваше гръма на орждията и пушките. Предъ неизвестността на страшната кървава драма, която подиръ малко време неминуемо щѣше да се разыграе, полковникътъ се вълнуваше и мислеше какво ще бжде следъ часъ-два, когато смъртта закоси живота на тия хора, които тогава минаваха край него. Гледайки на воинствено-величавите колони, които сръчно вървѣха напредъ и представляваха хубава картина и красиво зрѣлище, командирътъ на полка се спрѣ на една височинка, сие шапката си, прикрѣсти се и въ себе си набожно издума: „Боже дарувай ни победа!“

Проходящите покрай полковника офицери и войници по примера на първия, също се кръстеха.

*) Датата еж по стария стилъ.

Околната мѣстност почна да се прогледва отъ настѣпилата утринна зора, когато нѣколко вериги отъ разредени по на 2—3 крачки единъ отъ другъ войници, вѣрвѣха изъ гората къмъ долината по посока къмъ неприятелската позиция.

Въ това време, нѣкъде отъ къмъ югъ се чува далечни топовни гърмежи.

Преднитѣ вериги на полка, които достигнаха крайнината на гората залѣгнаха, а задъ тѣхъ въ гората гъмжеше отъ войници, които още продължаваха да вѣрвятъ. Неприятельтъ, вижда се, не забелѣзваше движението на войскитѣ въ гората, понеже още не откриваше огънь.

А въ това време артилерийската колонада, която се чуваше отъ къмъ югъ, се засилваше.

Въ турската табия на напречния ридъ избухна вулканъ отъ черна прѣстъ рзмѣсенъ съ черъ димъ, следъ което се чу тѣпъ бумтежъ.

Наша верига отъ 15—20 войници изкогна отъ крайнината на гората и съ бѣръзъ бѣгъ изтича стотина крачки по зелената поляна на долината, въ посока къмъ неприятелската позиция и, като достигна до единственото дърво въ долината, залѣгна и се прикова къмъ земята. Не мина и минута време, друга по-дълга верига, сжщо съ бѣгъ, изтича напредъ по поляната. Въ това време единъ шрапнелъ съ остѣръ трѣсъкъ се пукна въ въздуха надъ отдѣлното дърво, гдето бѣ залѣгнала първата верига и купъ отъ куршуми се посипаха съ изплющаване по поляната. Веднага следъ пукването на първия шрапнелъ, още два такива изтрѣсеха почти на сжщото мѣсто.

Нашата артилерия, отъ позицията на полка, която до това време мълчеше, веднага откри огънь и бѣлитѣ облаци отъ пукащитѣ шрапнели се забелѣзаха въ въздуха надъ неприятелскитѣ позиции.

Артилерийския двубой се засилваше, а веригитѣ на полка въ нѣколко линии тичешкомъ, бѣрзо напредваха по долината.

Отъ неприятелскитѣ окопи надъ селото Лазаръ къой, честа пушечна стрелба затрѣще и смъртоноснитѣ куршумчета съ съскане летѣха срещу настѣпващитѣ войски.

Въ веригитѣ на полка, освенъ шума отъ стрелбата се чуваше глъчка, викове и команди: — „Напредъ бѣгомъ!“, лежи и други, веригитѣ ставаха, тичаха напредъ, лѣгаха бѣрзо на земята, стрѣляха извѣстно време, следъ, което пакъ ставаха и тичаха още напредъ. А задъ първитѣ вериги вѣрвѣха тичешкомъ подѣржкитѣ въ нѣколко линии, сжщо разредени въ вериги. По тоя начинъ полкътъ настѣпваше напредъ и се доближаваше до неприятеля.

Шумътъ и глъчката въ веригитѣ се засилваше все повече. Хей, що не легнешъ? Или си тѣрсишъ белата! извика единъ младъ офицеръ на приклѣкналъ единъ войникъ, който съ обтѣгнатъ вратъ се взираше напредъ.

Войникътъ веднага легна и като обѣрна къмъ офицера глава, нѣщо говореше и сочеше съ ржка къмъ неприятеля, но офицерътъ не го чу, нито обѣрна внимание на говорящия, а тичешкомъ, полунаведенъ отиде при другъ войникъ, който усърдно често стреляше.

— Слушай, бе хей! Ти защо стреляшъ тѣй често? или искашъ по-скоро да свѣршишъ патронитѣ, рече съ високъ строгъ гласъ офицерътъ и легна задъ веригата, съ устремени къмъ неприятелскитѣ окопи очи.

Другъ офицеръ, легналъ задъ веригата, викаше нѣщо и сочеше съ ржка къмъ неприятеля, но отъ шума нищо не се чуваше.

— Брей, дяволъ да ги вземе тия читаци! Скрили се въ окопитѣ си, а на пукота имъ нѣма край. Това ме страшно нервира, говореше младъ единъ офицеръ на ротния си командиръ, до когото лежеше предъ ротната подѣржка.

— Ще навикнешъ, ще навикнешъ, небрежно отговори капитанинтъ, като съ внимание се взираше къмъ неприятелската позиция.

— Охъ, майчице! раниха ме, извика съ плачевенъ гласъ единъ войникъ отъ веригата и, като се хвана за раненото рамо, повдигна се да стане.

— Лежи, не мърдай! извика нѣкой.

Ранениятъ бѣрзо легна, гледащъ къмъ страната, отъ гдето се чу гласа.

— Нѣма ли тамъ санитаръ да ме превѣрже бе, брате, тѣжно запита ранениятъ, натискайки съ ржка раната си.

— Пълзешкомъ иди тамъ хе, въ оня трапъ, извика единъ залегналъ на близо подофицеръ, като посочи съ ржка къмъ мѣстотѣ.

Ранениятъ се помъчи да пълзи, но раненото му рамо го силно заболя, изохка изпусва неприятеля и като стана полунаведенъ, тичешкомъ се опѣти къмъ мѣстотѣ, което му посочи подофицера, продължавайки да ругае „кучешката“ турска вѣра.

Артилерийската пушечна и картечна стрелба на дветѣ воюващи страни отъ минута на минута се засилваше все повече, бумтението на топоветѣ, трѣсъка отъ пукащитѣ се гранати и шрапнели, пушечната и картечна стрелба се слѣ въ продължително бобутение, ехото на което се носеше по долините, бучеше и виеше като гласа на продължителна буря. Куршуми съ съскане хвѣрчиха по всички посоки; гранати, летѣйки въ въздуха, злоещо пищѣха, а при удара у земята издаваха тѣпъ бумтежъ и изригнаха вулканъ отъ прѣстъ и

димъ; шрапнели съ остъръ оглушителенъ тръсъкъ се пукаха въ въздуха. Пушечната стрелба съ различна сила като приливи и отливи, ту се засилваше, ту отслабваше, а картечните, подобно на тракането на щъркелитъ, съ малки прекъсвания, пѣеха своята смъртоносна пѣсенъ.

Съ една речъ, боятъ бѣ въ пълния си разгаръ.

Бойцитъ съ посърнали и сериозни лица, вперили погледи къмъ неприятеля, напрѣгаха зрение къмъ вражескитъ окопи, отъ гдето стреляха срещу тѣхъ, но неприятеля не виждаха. При все това тѣ стреляха въ посока на окопитъ и по тоя начинъ държаха неприятеля подъ терора на страха, благодарение на което вражеската пушечна и картечна стрелба бѣ разсѣяна и не нанасяше голѣми загуби.

По лицата на бойцитъ се забелѣзваше уплаха и нервно напрежение. Тѣ изпитателно се вглеждаха въ израза на началническитъ лица, по състоянието на които сѣдеха за степенята на опасността. Тамъ, гдето началницитъ спазваха спокойствие и куражъ, сжщото се предаваше и на войницитъ и обратното. Поговорката — „какъвто е наначалникътъ, такива сж и войницитъ му“ се оказа особено важна въ боя за нашия войникъ. Освенъ това нашиятъ войникъ иска да вижда непосредственото си началство—офицеритъ, близо при себе си. И тамъ, гдето началницитъ не се държеха близо до частята си, войницитъ съ злоба и подигравателно ги критикуваха и губяха вѣра въ тѣхъ.

Грозната смъртъ се носеше навредъ по бойното поле и косеше бойцитъ безъ разлика на началници и подчинени, на храбреци и страхливци. Но страха само забавяше успѣха на бойцитъ, които тръгнаха по бавно, ала вървѣха тѣ все напредъ, всѣки къмъ своята неизмѣнна сѣдба. Убеждението у нѣкои, че първи въ боя падатъ убити тия, които вървятъ напредъ т. е. храбрецитъ съвсемъ не е вѣрно, защото падащитъ навредъ върху бойното поле смъртоносни снаряди не правятъ изборъ. Напротивъ, често пжти, слабодушнитъ, които оставатъ назадъ, намиратъ смъртъта си, когато храбрецитъ, които съ куражъ вървятъ напредъ, излизатъ здрави и читави отъ боя. Поговорката: „Богъ пази храбрецитъ“, която не е казана току тѣй, се оказа и тогава основателна.

Отъ оглушителнитъ тръсъци; отъ вида на грозната картина; отъ глъчката; отъ грозния видъ на убититъ; отъ жалкитъ стенания на умирающитъ и раненитъ, а най-вече отъ страшната опасностъ за живота имъ, нервното напрежение на бойцитъ постоянно растеше и силно душевно вълнение на страхъ ги обхващаше. Само чувството на войнишкия дългъ и амбицията за победа имъ диктуваше да продължаватъ кървавата борба до решителната победа. Така бойцитъ, погълнати отъ горепоменатитъ войнишки пориви, притягваха чувството на ужаса и, тѣй да се каже, изтръпнали вървяха напредъ, на тамъ, къмъ кждето ги водяха началницитъ имъ.

Въ този психологически моментъ на боя, войницитъ се привързваха къмъ храбритъ водачи и ги следваха при най-голѣмата опасностъ за живота имъ.

Само слабитъ и безволни души се подаваха напълно на природния у всѣкиго инстинктъ на самосъхранението и търсеха случай да се отклонятъ отъ боя. Но силнитъ по душа бойци съ силата на волята си съумѣваха, кой по-вече, кой по-малко да притяпятъ въ себе си този природенъ инстинктъ и продължаваха юначно борбата. Но предвидливитъ началници бѣха особено строги къмъ първитъ и съ сила заставляваха страхливцитъ да вървятъ напредъ съ другаритъ си, и да не се отклоняватъ отъ общия устремъ. Ето защо, храбритъ началници, всрѣдъ вихъра на кръвопролитния бой, съ възбудени лица и съ револверъ въ ржце, тичаха отъ едно мѣсто на друго между войницитъ и заставляваха на сила изоставащитъ бойци да вървятъ напредъ съ другаритъ си.

Броятъ на убититъ и раненитъ постоянно растеше.

Една граната падна всрѣдъ една ротна подрѣжка и повали двамина войници. Единиятъ безъ да успѣе да охне остана на земята неподвиженъ трупъ и съ кръвта си опръска близкостоящитъ си другари, а другиятъ съ притрошенъ кракъ, реवेशе съ високъ гласъ, а кръвта му течеше върху зелената морава. Останалитъ войници отъ подрѣжката, смъртно изплашени отъ грозната случка, скокнаха и се разбѣгаха въ страни. Но предвидливиятъ началникъ на подрѣжката, като видѣ разбѣганието на войницитъ, завъртя саблята надъ главата си и съ силенъ гласъ изкомандува: „Напредъ, бѣгомъ!“ Уплашенитъ войници, въ желанието си по-скоро да напуснатъ него проклето мѣсто се втурнаха задъ началника си и съ силенъ бѣгъ изтичаха напредъ.

По-нататъкъ другъ войникъ лежеше въ грозно изкривена мъртвешка поза, съ зинали уста и широко разтворени очи, на които бѣ изписанъ ужаса на смъртъта.

Тежко раненъ подофицеръ едва се влачеше назадъ, оккаше и нѣщо жаловито мърмореше, а отъ гърдитъ му кръвъ капеше.

Раненъ войникъ, подпирайки се на пушката си, едва пристѣпваше, а навуцето на царвуля му бѣ зачервено отъ кръвъ. Другъ раненъ въ шията държеше последната съ дветѣ си ржце, и между прѣститъ му течеше кръвъ. Раненъ въ корема, свитъ на кълбо на земята, хваналъ раната съ дветѣ си ржце, страдаше отъ ужасни мъчки. Викаше, оккаше, плачеше и молеше другаритъ си да го спасятъ отъ непоносимитъ болки, като го застрѣлятъ. Другъ, издѣхналъ вече, съ кървава пѣна на устата, лежеше на гърба си и гледаше съ безвнслени мъртвешки очи въ пространството. Другъ единъ, високъ сухъ и слабъ войникъ, съ пожълтѣло като воскъ лице, подлудялъ отъ силно нервно сътрѣсение, станалъ

правъ, въртеше глава къмъ всички посоки, гледаше плахо и тихо говореше несвързани думи.

Нѣкои ранени мълчаливо понасяха страданието си, а други, напротивъ, викаха, охкаха и плачеха.

То бѣ скръбна картина на човѣшки страдания, които припълваха и най-коравитѣ сърдца съ тѣга. Но въ боя, гдето жертвитѣ сж неминуеми, тѣ трѣбваше да се понасятъ, защото този ще победи, който, безъ да се влияе отъ жертвитѣ, продължава борбата до край.

Чувството на състраданието въ ожесточения бой затпява до толкова, че страшнитѣ картини на бойцитѣ почватъ да не правятъ онова впечатление, което имъ правиха въ началото на боя. Тѣ, тъй да се каже, навикватъ на тѣхъ. И наистина, въ усиления разгаръ на боя, бойцитѣ, вдълбочени въ себе си, не обръщаха внимание на страданията на другаритѣ, нито даже се вглеждаха въ раненитѣ си другари.

Полкътъ бавно настѣпваше, но бързо таеше. Числото на убититѣ и раненитѣ отъ часъ на часъ растеше, а боя ставаше все по-ожесточенъ и по-кръвопролитенъ.

Въ бойния редъ на полка се създаде бъркотня и безредие и настѣпи безобразенъ хаосъ. Хората отъ разни роти и дружини се размѣсиха и началническото око не можеше навредъ да следи. Това хаотично състояние използваха нѣкои страхливци, които обзети отъ ужасенъ страхъ, се отскубнаха отъ ржцетѣ на началницитѣ си, напуснаха другаритѣ си и избѣгаха назадъ въ тила, гдето разказваха небивалици за несществуващи разбивания на части и за невѣрни избивания на видни началници и другари. Тѣзи невѣрни твърдения на бѣглецитѣ, разбира се, всѣваха въ тила на армията уплаха, а понѣкога—и паника. Други пъкъ изпаднаха въ смъртенъ страхъ отъ опасността за живота имъ, по най-безсраменъ начинъ се самонараняваха въ нѣкое слабо мѣсто на тѣлото си, и като ранени се оттегляха назадъ. Тѣзи последнитѣ въ тила държеха другъ езикъ и разказваха другъ родъ басни. Тѣ говореха разпалено за чудесата отъ храбростъ, които е извършила частъта имъ и особно разказваха за своето геройство, като разбира се, съчиняваха разни небивалици. Въ болницитѣ тѣхното старание бѣ да оздравѣятъ колкото се може по-кжсно, затова правеха всичко възможно, щото ранитѣ имъ да не заздравятъ бърже.

Дѣснофланговата дружина на полка, която трѣбваше да настѣпва южно отъ селото Лазаръ къой, изкриви посоката на движението, навлѣзе въ участъка на настѣпващата въ лѣво дружина и бойцитѣ на дветѣ дружини се размѣсиха.

Другиятъ полкъ отъ бригадата, който трѣбваше да настѣпва въ лѣво отъ полка, бѣ останалъ нѣкжде далечъ назадъ въ гората и не се виждаше. А това отсѣствие на съ-

седния полкъ стана причина, щото нашиятъ полкъ да понася, освенъ неприятелския огънь отъ участъка, къмъ който настѣпваше, но още и тоя отъ участъка, срещу който трѣбваше да настѣпва и казания отсѣтствуващъ полкъ.

Нашиятъ х... полкъ, действията на който описвамъ, следъ като пристигна до западната крайнина на селото Лазаръ къой и на гребена, що е непосредствено северозападно отъ казаното село — на разстояние около 700 крачки отъ неприятелскитѣ окопи, се спрѣ първо отъ силния неприятелски огънь, който стана непоносимо убийственъ и друго—да дочака тамъ пристигането на отсѣтствующия полкъ, съ който съвмѣстно трѣбваше да атакува.

Неприятелската артилерия отъ къмъ Деркоското езеро при селото Делиюносъ, къмъ която посока трѣбваше да настѣпва съседния останалъ полкъ, и тая предъ полка, кръстосаха огъня си върху полка и нанасяха тежки загуби на последния. Времето минаваше, боятъ ставаше все по-ожесточенъ и кръвопролитенъ, а съседниятъ полкъ все още не пристигаше, и нито се виждаше да иде, а боятъ се затѣгаше и полкътъ се приковаваше на достигнатата позиция. Узна се впоследствие, че казания отсѣтствующъ полкъ се билъ увлекалъ цѣлия, въ бой срещу нѣкакъвъ чифликъ, далечъ назадъ въ гората, който чифликъ билъ заетъ отъ стотинадвестѣ неприятелски стрелци и въ безплоденъ тамъ бой полкътъ губи цѣлия день и нощъ. Така увлеченъ поменатиятъ полкъ въ този неваженъ и безъ значение за атаката на главната неприятелска позиция бой, командирътъ му бѣ изпусналъ изъ видъ главната задача на полка.

Друго, сжщо важно, обстоятелство за приковаването на полка, бѣ и това че бригадната артилерия, която трѣбваше да подѣржа настѣпването съ своя огънь, млъкна и не обстрѣлва неприятелскитѣ окопи.

Командирътъ на полка, като донасяше на бригадния командиръ за положението, въ което се намираше полка му, молеше най-настойтелно за по-скорошно заемане мѣстото си изостаналия назадъ полкъ, а сжщо и за артилерийска поддръжка. Но до вечерята артилерията на бригадата не откри огънь, съседниятъ полкъ не пристигна, нито бригадниятъ командиръ дойде да види хода на боя отъ по-близо.

И така, полкътъ изоставенъ самъ на собствената си сѣдба въ участъка на бригадата и безъ артилерийската поддръжка, понасяше тежки загуби.

Дружината, оставена въ бригадна поддръжка, по разпореджането на бригадния командиръ, пристига привечеръ въ полка и се предаде въ разпореджането на командира на последния.

Ноща завари полка на сжщото горенаказано мѣсто при селото Лазаръ къой, разположенъ въ боенъ редъ съ тритѣ си

дружини и картечната рота въ бойната част и една дружина въ полкова поддръжка. Редоветъ на първитъ три дружини бѣха доста изредѣли отъ многото излѣзли отъ строя убити и ранени. Полкътъ по численостъ бѣ намаленъ съ четвъртъ отъ състава си.

Щомъ тъмнината загуби околната мѣстностъ стрелбата и отъ дветъ страни почна да утихва, до като най-после по цѣлия фронтъ отъ Мряморното до Черното море, пристана съвсемъ.

Бойцитъ, които презъ цѣлия день предъ опасността за живота имъ, бѣха подъ душевенъ гнетъ, се освободиха, поотдѣхнаха свободно и се раздвижиха по позицията. Размѣсени тѣ части се устройваха въ редъ и заемаха опредѣленитъ имъ участъци; дружината, която бѣ изкривила посоката на настѣпленieto и бѣ се отклонила отъ участъка си, се събра задъ позицията и отиде въ опредѣления ѝ за действие участъкъ.

Веднага следъ уреждането на полка, закипя въ полковия участъкъ усилената работи по окопаването на позицията.

Товарнитъ коне на полка, които донесоха вечерната храна на войницитъ, отнесоха останалитъ неотнесени още тежко ранени войници и офицери на превързочния пунктъ.

Хладенъ слабъ вѣтрець подухваше; по небето тукъ таме между разреденитъ облаци се забелѣзваше блещукането на звезди; по неприятелската позиция владѣеше пълна тишина, а предъ последната по стрѣмнината се забелѣзваше сегисъ-тогисъ свѣткане на огнени точки, вѣроятно отъ цигаритъ на неприятелскитъ патрули. Въ участъка на полка се чуваха тѣпи звукове отъ удари на тѣрнокопи въ земята, тракане на лопати и сдържанъ шопотенъ говоръ на много хора. По гребена на позицията се рисуваха тъмнитъ фигури на работящитъ войници, а сжщо — и на движущитъ се войнишки фигури по позицията.

Между позицията на полка и тая на неприятеля имаше грамаденъ, широкъ и дълбокъ долъ, дѣното на който, потънало въ мрака, бѣ непрогледно. Въ този последния, презъ деня бѣха се спуснали нѣкои наши роти, които, следъ като заплатиха тази си смѣлость съ доста жертви, вечерта, когато утихна стрелбата, се оттеглиха на гребена, който бѣ непосредствено надъ него, и на който бѣ позицията на полка.

Командирътъ на полка, следъ като обиколи позицията и се върна при полковата поддръжка, която копаеше задъ ската окопи, седна на дѣното въ единъ окопъ, освѣтенъ отъ примигващата свѣтлина на единъ фенеръ и се вдълбочи въ мислитъ си. Въ неговото въображение като на кинематографъ се редеха картинитъ отъ боя на него день, които бѣха се дълбоко запечатали въ памятьта му. Лицето на полковника се измѣни и доби изразъ на вълнение, той съ стиснати

устни и свити вежди втренчи погледъ въ свѣтлината на фенера, като че ли тамъ щѣше да види отговора на това, което го вълнуваше. Мислитъ му течеха една следъ друга, но все за изхода на боя, който въпросъ най-вече го вълнуваше. Тази загадка не го оставяше на покой и той я отгатваше ту съ добѣръ изходъ, ту съ неуспѣхъ. Като диреше причината на неуспѣха, мисълта му се спрѣ върху непристигането на другия полкъ отъ бригадата и мислено упрекна командира на поменатия полкъ.

Следъ това, като помисли, спрѣ вниманието си върху бойната дейностъ на бригадния си командиръ и го укори сжщо за неуспѣха, за гдето не взе най-енергични и строги мѣрки, за да застави изостаналия назадъ полкъ отъ бригадата му да излѣзе напредъ и даже лично той да го поведе напредъ; за гдето не застави артилерията на бригадата да излѣзе на нова позиция, отъ гдето да обстрелва неприятелскитъ окопи и най-после, за което лично той нито даже вечерта не дойде въ полка да види съ собственитъ си очи положението и състоянието на преднитъ части отъ бригадата му. „Само съ изпращането и предаването дружината отъ бригадната поддръжка въ разпореждането на командиря на полка, помисли последния, ролята на бригадния командиръ, освенъ гдето далечъ не се изчерпва, но се съзира и нежеланието на последния да излага живота си на опасностъ, а така, каза той въ себе си, победи не се печелятъ. Най-после, полковникътъ като рече: „Този господинъ отъ участникъ въ боя, се обърна въ простъ зритель и бездействующе лице и ако така продължава и утре победата е далечъ отъ насъ“, тръсна ядовито глава, излѣзе отъ окопа, седна върху изкопаната до последния прѣсна прѣстъ, облегна главата върху дланята на ржката си и задрѣма.

Мракъ и тишина владѣеше по позицията. Уморенитъ войници, налѣгали въ калнитъ дѣна на окопитъ, свити въ своитъ сивобозави шинели, спѣха въ дълбокъ сънъ. Между дишанията ѝ хърканията на спящитъ, нѣкой блънуваше, бѣбрейки неразбрани думи, другъ кашлеше и дрѣгнеше тѣлото си обезпокояванъ отъ умразнитъ паразити, които го хапеха.

Къмъ срѣдъ нощъ, когато пълна тишина владѣеше по позицията, една група наши трима войници се изкачваха по стрѣмнината предъ окопитъ, носейки тѣлото на убитъ офицеръ.

— Кои сте вие тамъ бе? запита часовиятъ съ низкъ гласъ.

Отъ... рота, носимъ поручика, отговори сжщо съ низкъ гласъ, единиятъ отъ войницитъ на групата.

Не мина и минута, когато групата войници, носейки съ мжика тежкото тѣло на убития офицеръ, се изкачиха на гребена и съ осторожностъ поставиха на земята покойника.

— Ехъ, хубавъ и храбъръ офицеръ бѣ тоя нашъ поручикъ, ама на!... Богъ да го прости! издума, тежко дишайки

отъ умора, единиятъ отъ войниците, които донесоха убития офицеръ.

Нѣколко войници изкогнаха отъ окопа, окржжиха лежащето на земята тѣло и съ наведени глави внимателно се вглеждаха въ покойника.

Познатиятъ на четеча началникъ на първия разузнавателенъ патруль лежеше на земята вдървенъ, съ клюмнала въ неестествена поза глава, съ полуотворени уста и широко облещени безсмислени очи, а хубавата му коса бѣ облѣна въ черна съсирена кръвъ.

До като войниците разглеждаха тѣлото на убития и гореха за храбростта на този познатъ имъ офицеръ, ротниятъ командиръ на последния пристигна, разбута войниците изправи се предъ тѣлото, сне шапката си, прикръсти се и, като каза „Богъ да го прости, славенъ офицеръ бѣше!“ наведе се и цѣлуна покойника по челото.

Войниците съ затаенъ дѣхъ мълчаливо наблюдаваха тѣжното лице на ротния командиръ. Последниятъ заговори съ треперящъ отъ вълнение гласъ:

— Хей, момчета! този храбъръ момъкъ не е пръвъ, който така геройски загина, нито ще бѣде последенъ, ала славенъ българинъ бѣ той. Неговата войнишка гордостъ го гласкаше всѣкога напредъ къмъ славна победа или геройска смъртъ. Такива храбреци или умиратъ или побеждаватъ. Днесъ, когато полкътъ отъ силния неприятелски огънь се спрѣ на този гребенъ, поручикътъ бѣ залегналъ задъ единъ храстъ и съ устремени очи въ неприятелскитѣ окопи следеше. Когато неприятелския огънь поотслабна, той скокна и като викна „напредъ, юнаци!“ втурна се съ всичката си сила надолу по стръмния скатъ къмъ дола, но едва що достигна дъното, падна на земята и успя да извика „напредъ!“, но повече не мръдна. Двама отъ войниците му го грабнаха и прикриха задъ близкия обривъ, ала напраздно, — поручикътъ бѣ мъртавъ. Тѣй славно и геройски загина за славата и величието на родината си, този младъ, но храбъръ българинъ. Нека Всевишния му дарува спокойствие и блаженство въ царството небесно; нека неговото юначество ни послужи за примеръ, а поколенията на нашия народъ да пѣятъ пѣсни за него и съ цвѣта да кичатъ неговия ликъ, за да живѣе неговия духъ между народа за назидания на поколенията. Богъ да го прости, вѣчна му память, каза офицера и се прекръсти.

Презъ това време до като капитанътъ говореше гореканзаното, групата войници се увеличи и последнитѣ съ внимание слушаха хубавитѣ думи на ротния командиръ. А когато офицера свърши речта си, всички войници отложиха шапкитѣ си и издумаха: „Богъ да го прости, вѣчна му память!“

Ротниятъ командиръ, следъ като заповѣда на донеслитѣ трупа войници, да отнесатъ последния при селската църква гдето да го погребатъ, каза на събралитѣ се тамъ войници да си отидатъ въ окопитѣ.

Тримата войници, които бѣха донесли покойника, се отдалечиха, носейки трупа и потънаха въ тъмнината, а всички други войници си разотидоха и тишината се въдвори.

Не мина и половинъ часъ отъ горепоменатата случка, когато въ злокобно мълчаливата нощъ, нѣкой гласъ на позицията високо извика:

— Десета рота . . . и заглъхна.

— Иля десета, иля, отговори отъ срещния окопъ, задъ дола, единъ дрезгавъ гласъ.

— Ще дойдемъ, куче! ще дойдемъ! извика високо единъ гласъ отъ нашата позиция, а другъ такъвъ високо се изсмѣ.

— Безъ шумъ! повелително, гръмогласно извика началнически гласъ и тишината се възстанови.

— Помашко куче трѣбва да бѣше, прощушна единъ войникъ на другаря си.

Още не бѣ се раздрачило, когато войниците се раздвижиха по позицията. Последнитѣ съ безпокойство очакваха настѣпването на деня, който имъ носеше незнайна сѣдба за тѣхния животъ и здраве.

На 5. ноемврий утринната зора бавно разбулваше околната мѣстность, а начумереното облачно небе и навжсеното влажно време, като че ли бѣ лошъ предвестникъ за изхода на боя.

Войниците заеха мѣстата си въ калнитѣ окопи, притаиха се въ тѣхъ и съ трепетъ на душитѣ си очакваха почването на боя.

Тежкъ топовенъ гърмежъ избумтя отъ напречния ридъ, една картечница притрака, нѣколко пушки припукаха и тишината пакъ се въдвори. Но това като че ли бѣ прелюдията на днешния бой, понеже не мина и минута време, когато залпъ отъ топовенъ гърмежъ разтърси земята и ехото на рева имъ се разнесе съ бобутения по долините. Гърмежитѣ на топоветѣ, пушкитѣ и картечницитѣ зачестиха и боятъ съ смѣтата яростъ като на вчерашния день, се почна по цѣлия фронтъ отъ Мряморното до Черното море. Шрапнелитѣ пакъ запукаха въ въздуха и окопитѣ на дветѣ страни затрѣщеха отъ честа пушечна и картечна стрелба.

Боятъ отъ минута на минута се разгорещаваше все повече, а полкътъ стоеше още прикованъ въ окопитѣ си, понеже изостаналиа назадъ полкъ още не бѣ пристигналъ.

Командирътъ на полка, застаналъ задъ горичката, що е при църквичата надъ селото Лазаръ кьой, следеше съ

мрачно настроение хода на затегналия се окопенъ бой и съ безпокойство често обръщаше погледа си назадъ къмъ мѣстото, отъ гдето се очакваше да пристигне другия полкъ отъ бригадата.

Бѣ къмъ 10 часа преди пладне, когато полковникътъ забелѣза около една-две роти отъ казания полкъ да се движатъ бързо по долината въ участъка на последния, по посока къмъ неприятелската позиция. Това явление зарадва полковника, пооблегчи душата му и вля пакъ въ нея надежда за успѣхъ.

Но чудно бѣ това, че освенъ поменатата малка частъ отъ казания полкъ, другитѣ му части не се виждаха още да идватъ. При все това, обаче, когато тия една-две роти достигнаха до линията на полка, командирътъ на последния взе решение да настѣпи съ полка си и да увлѣче напредъ по тоя начинъ и дошлитѣ войници отъ изостаналия полкъ, смѣтайки, че следъ това ще пристигнатъ и останалитѣ му части. Бѣ пладне, когато полковникътъ отиде при полковата подръжка и заповѣда на най-доблестния и храбъръ командиръ на 3-а рота да настѣпи съ ротата си, да прегази преднитѣ окопи на полка и продължи настѣплението, та по тоя начинъ да увлѣче последния въ настѣпление.

Въ това време стрелбата на турцитѣ срещу участъка на бригадата бѣ поотслабнала, а нашата напротивъ, за да прикрие настѣплението на ротата, се засили.

Казаната 3-а рота, подъ енергичната команда на доблестния си командиръ, тичешкомъ, чевръсто въ верига настѣпи напредъ, но щомъ войнитѣ се показаха на гребена, градъ отъ куршуми се изсипа върху тѣхъ. Ротата, тичайки напредъ, остави задъ себе си голѣмъ брой убити и ранени войници и щомъ достигна преднитѣ наши окопи скочи въ тѣхъ. А въ това време стрелбата и отъ дветѣ страни се увеличи до максимумъ.

Дошлитѣ една-две роти отъ изостаналия назадъ полкъ, за голѣмо наше очудване напустнаха позицията, до която бѣха достигнали, повърнаха се назадъ и съ бѣгъ се оттеглиха на тамъ, отъ гдето бѣха дошли. Полкътъ пакъ остана самъ въ цѣлия участъкъ на бригадата и надеждата за настѣпление и атака на неприятелската позиция пакъ изчезна.

Дружината на полка, която на вчерашния день бѣ се отклонила отъ участъка си и презъ нощта бѣ изпратена да го заеме и на този день се откъсна отъ участъка си и вмъкна въ тоя на съседната дружина, струпана въ безредие задъ ската.

Единъ ротенъ командиръ отъ казаната дружина се яви при командира на полка съ вида на човѣкъ, който е изгубилъ равновесието на душата си — съ посърнало и измѣнено

отъ страхъ лице и държащъ лопатка предъ главата си за предпазване отъ куршумитѣ, капитанинтъ, съ треперящъ отъ вълнение гласъ, докладва на полковника.

— Господинъ полковникъ, въ дружината останаха не повече отъ 300 души. Войнитѣ сж крайно изморени и изтощени . . . , и като издума това, бързо легна на земята, усърдно държащъ лопатката предъ лицето си.

Командирътъ на полка, като изгледа съ продължителенъ изпитателенъ погледъ нещастния уплашенъ офицеръ, почувствува срамъ за смѣтка на последния, съжали го и запита:

— Где е дружиния ви командиръ? и впи очи въ лежащия предъ него офицеръ въ очакване на отговоръ.

— Той е тамъ хе, назадъ въ гората, отговори капитанинтъ съ укоренъ гласъ, сочейки съ ржка къмъ мѣстото. Полковникътъ съ възмущение хвърли бързъ остъръ погледъ къмъ посоченото му отъ ротния командиръ мѣсто и въ ума си каза: „Негоденъ командиръ, негодна дружина!“ а на лицето му се изписа сърдито изражение и въ очитѣ свѣтна блѣсъкъ на яростъ.

Така разядосанъ, полковникътъ въртеше очи, мислейки, какво да предприеме. Погледна войнитѣ отъ връзкитѣ, които лежахъ тамъ на близо и забелѣза погледитѣ имъ, насочени къмъ офицера съ изражение на иронично надсмиване. Това бодна самолюбието му за началническия авторитетъ на уплашения ротенъ командиръ и, като се обърна къмъ последния, заповѣда:

— Капитане, идете си въ дружината и запазете повече куражъ! каза полковникътъ и обърна гърбъ.

Но силно смутения офицеръ се отдръпна по-назадъ, влачейки се по земята и легна между войнитѣ отъ връзкитѣ, които съ опулени очи, очудено го гледаха.

Проканенъ повторно отъ полковника да си върви при дружината, капитанинтъ полунаведенъ изтича къмъ мѣстото, гдето бѣ дружината.

Отъ този офицеръ — може би добъръ човѣкъ, но съ разбити нерви и плашливо сърдце, не можеше да се очаква полза за успѣха въ боя, защото явно бѣ, че неговата природна натура е слаба и не бѣ надаренъ съ ония достойнства, които трѣбва да притежава единъ военначалникъ, предназначението на когото е да предвожда войски въ кървави боеве.

Отдавна бѣ минала пладня, а борбата все още се водеше отъ окопитѣ. Грозното очертание на неприятелскитѣ окопи не преставаше да трещи и да изхвърля куршуми, до като по едно време шрапнелни облачета запукаха надъ тѣхъ по цѣлата имъ дължина и смутиха защитницитѣ имъ. Огънятъ

на последнитѣ утихна отъ неприятно изненадалитѣ ги шрапнелни куршуми, които посипваха окопитѣ.

Нашата бригадна артилерия излѣзла макаръ и късно напредъ на нова позиция въ гората, усърдно и успѣшно обстрелваше неприятелскитѣ окопи, но другиятъ, изостаналъ назадъ, полкъ отъ бригадата още не пристигаше нито се виждаше да идва.

При все, че артилерията ни стреляше успешно, тя бѣ слаба да разруши окопитѣ и, тъй да се каже, да изрине защитницитѣ отъ тѣхъ — затова се изискваше голѣмокалибърни топове, а съ такива, за жалостъ, ние не разполагахме. Неприятелътъ, като виждаше и разбираше, че атакюция не разполага съ оная мощна сила, която руши фортоветѣ и зарива въ тѣхъ защитницитѣ имъ, упорно се държеше и грознитѣ неприятелски фортове и окопи, здраво се държаха и енергично защищаваха съ огънь отъ защитницитѣ имъ.

Нашитѣ бойци съ устремени погледи въ пукацитѣ се надъ неприятелскитѣ окопи шрапнели, съ интересъ следеха ефекта на последнитѣ, но като виждаха, че шрапнелитѣ се оказваха слаби, за да изринатъ защитницитѣ или поне да ги разколебаятъ, тѣ (бойцитѣ) очакваха действието на по-ефикасно средство. Явно бѣ обаче, че ние не разполагахме съ такова, защото такова не последва, и тогава най-нагледно се разбра, че голѣмитѣ предприятия изискватъ и голѣми средства и че само съ полска артилерия и съ открити човѣшки гърди срещу куршумитѣ и гранатитѣ, фортове не се превзематъ.

Привечеръ, когато дрезгавина покри околната мѣстность, пристигна единъ полкъ отъ друга дивизия и зае участъка на изостаналия назадъ полкъ отъ бригадата. Понеже и тая вечеръ не дойде бригадниятъ командиръ да уреди съвмѣстнитѣ действия на двата полка, то командиритѣ на двата полка, следъ като раздѣлиха бригадниятъ участъкъ между полковетѣ, решиха на другия денъ на разсъзване двата полка заедно да атакуватъ врага, който бѣ на среща имъ.

Когато командирътъ на този полкъ, действията на който описваме, правеше необходимитѣ разпореждания за предстоящата на другия денъ атака, пристигна на позицията конникъ отъ щаба на бригадата и подаде на командира на полка писмо отъ командира на бригадата. Полковникътъ бързо пое писмото и скочи въ близкия околъ, на дъното на който свѣтеше единъ фенеръ. Наведе се надъ фенера и прошари съ очи писмото. Лицето на стария офицеръ изрази очудвание. Повдигна глава и изгледа тъмната фигура на донеслия заповѣдта войникъ, който, изправенъ до края на окопа, спокойно стоеше. Следъ това пакъ наведе глава надъ писмото и прочете последното още веднажъ. Помисли малко, обърна другата страна на писмото, на която не бѣ написано нищо,

погледна тамъ и пакъ обърна листа къмъ написаната страна, и прочете още веднажъ заповѣдта. А между това въ писмото кратко и ясно се казваше: „Частитѣ още тая нощъ да се оттеглятъ на старитѣ си позиции“. Неприятно изненаданъ отъ това, което прочете полковникътъ въ заповѣдта, се настрои мрачно. Въ душата му нахлу униние, като че ли той бѣ виновенъ за изгубване на нѣщо безцѣнно, което безвъзвратно пропадна, и което не можеше да се набави, нѣщо, което ще лепне позоръ на челото на цѣлата ни армия.

Следъ като подаде плика на войника, който донесе писмото и последниятъ се отдалечи отъ окопа, полковникътъ седна на дъното на окопа и се замисли. Мислитѣ на развълнуваниятъ офицеръ бързо течеха една следъ друга и той нервно разсждаваше така:

— Общо отстъпление! То значи неуспѣхъ по цѣлата линия на чаталджанския фронтъ т. е. неизбѣженъ резултатъ на необмислено и не добре подготовено дѣло. Да отстъпимъ преди да сме проявили максимумъ усилия, настойчивостъ и твърдостъ, да отстъпимъ доброволно полятата съ толкова юнашка кръвъ, земя; да отстъпимъ, безъ да сме бити?! О! това е безсъмнено погрѣшно! Нѣщо повече! то е пагубно може би за цѣлия ходъ на войната! Защо е това прибързване, азъ не разбирамъ, и не знамъ причинитѣ, но по моему, ако вчера и днесъ атаката не успѣ, то не значи, че утре или други денъ сжщо не ще успѣе! Защо безъ да сме победени ще дадемъ на врага незаслужено да тържествува. Ако атаката за сега не обещава успѣхъ, то войскитѣ ни все пакъ трѣбваше непременно да останатъ на достигнатитѣ позиции, които заеха съ толкова жертви и отъ тамъ да се поддържа борбата, може би, и по-продължително време, но до като изтласкаме неприятеля отъ позициитѣ му или поне до като бждемъ бити и заставени на сила да отстъпимъ. Всѣко друго решение е погрѣшно, а най-вече — отстъплението.

Така разсждавайки, полковникътъ, вдълбоченъ въ мислитѣ си, дълго време стоя съ втреченъ въ фенера погледъ. Най-после, като трѣсна съ глава, изкриви устни, примири се съ себе си, като съ вѣрата на фаталиста каза въ ума си: „Нѣма какво да се прави, така било писано, нека бжде проклето Провидението, което е предопредѣлило на България такава зла сждба!“ Стана по-успокоенъ, излѣзе отъ окопа и се ухвати къмъ преднитѣ окопи на полка.

XII. Оттеглянето на атакуващия.

По позицията войницитѣ не спѣха; тѣ работяха по удължаването и вдълбочаването на окопитѣ. Работата войницитѣ извършваха нѣкакъ си неспокойно, нервно и прибързано. По лицата имъ се четеше изражение на сериозность и за-

гриженост. Нѣколко войници задъ окопитѣ нѣщо тайнствено си шушукаха; по лицата на последнитѣ се забелѣзваше загадъчно изражение; изглежда, че тѣ бѣха подочули или подобре, бѣха угадали и се сещаха за предстоящото отстъпление. По позицията, освенъ тракането на лопатитѣ и шушукането на войниците, друго нищо не се чуваше.

Къмъ срѣдъ ноцъ, третѣхъ дружини на полка, събрани въ колони задъ позицията, бѣха готови за пжтъ, а едната, останала и заела позицията по цѣлата ѣ широчина, като ариергардна, имаше назначение да прикрие оттеглянето на третѣхъ дружини, следъ което въ опредѣлено време — да се оттегли и тя.

Ноца бѣ тъмна; времето влажно и мрачно; на небето не блѣщукаше нито една звезда; слабъ вѣтрецъ унило подсвирваше; Деркоското езеро се отражаваше въ тъмнината и блѣщеше съ оловенъ цвѣтъ. По позицитѣ на воюващитѣ войски владѣше пълна тишина и мракъ.

Въ тази скръбна и нещастна за насъ ноцъ, въ срѣдъ тишина и мълчание колоната на полка тайнствено и безшумно вървеше. Тия самоотвержени офицѣри, подофицѣри и войници, които два дни наредъ се биха съ вѣковния си врагъ, съ неотстъпно юначество подъ градъ отъ куршуми и съ решението да победатъ или да умратъ, въ нея ноцъ, отчаяни, угрижени и съ наведени глави отстъпваха. Ако тѣ наистина бѣха бити и победени отъ врага, по неволя щѣха да признаятъ неговото надмощие и да се примирятъ съ окаяното си положение, но тѣ не бѣха победени и на тѣхнитѣ чела не бѣ лепнатъ позора на победения, но при все това тѣ отстъпваха и тѣхното човѣшко самолюбие и главно — войнишка гордостъ, бѣ болезнено засѣгната. Ето защо, буря отъ негодувание и отчаяние бишуваше въ души тѣ на отстъпващитѣ хора отъ полка и пораждаше въ тѣхъ семето на недоволството и деморализацията. Нѣкои по-честолюбиви и по незвъдържани войници съ шушукане критикуваха заповѣдта за отстъплението и съ умраза проклинаха началницитѣ си. Въ шума отъ тропота на войнишкитѣ стѣпки, подъ които кѣнтеше земята, нѣкой изливаше теготата на душата си, като негодуваше, но думитѣ му отъ шума не се чуваха. Само последнитѣ слова „като добитѣкъ“ се чуха. Офицерътъ, който вървеше тамъ на близо, като чу думитѣ на скверно-словеца, приближи се до последния и безъ да вика съ високъ гласъ, го смжмра съ думитѣ: „Ти, като не разбирашъ защо отстъпваме да мълчишъ!“ и затвори устата на злословеца. Но въ себе си и офицерътъ се вълнуваше, и може би, сподѣляше това, което каза войника, обаче, по силата на дисциплината, офицерътъ трѣбваше да запуши устата на деморализатора.

Когато утрото на 6. ноемврий настѣпи — влажно, хладно и мрачно и тъмносиви грозни облаци плуваха низко надъ позицитѣ, а посърналата и пожълтѣла есенна растителностъ трепереше отъ слабия лѣхъ на вѣтъра, полкътъ окървавенъ, измжченъ, изморенъ и изредялъ, навлизаше въ старата си позиция.

Крайно изморенитѣ войници отъ полка, не спали цѣли две ноци подъ редъ, бързо се прибраха въ землянкитѣ си, накладоха огньовитѣ въ тѣхъ и се отдадоха на дълбокъ подкрепителенъ сънъ.

Бѣ къмъ пладне на него день, когато командирътъ на полка, седналъ задъ единъ храстъ, близо до преднитѣ окопи на позицията съ далекогледа си следеше напуснатата позиция при Лазарь-къой. На последната, както и на турската срещу нея, царуваше пълна тишина и никакво движение по тѣхъ не се забелѣзваше. По едно време полковникътъ забелѣза около 20 турски войници, като излѣзоха отъ неприятелскитѣ окопи, носящи единъ бѣлъ флагъ и се спуснаха по посока къмъ нашитѣ окопи. Обстреляни, обаче, отъ нашата артилерия, тѣ съ бѣгъ се скриха въ дола къмъ селото Лазарь-къой. Но въ праздни окопи лесно се влиза. И турскитѣ войници следъ малко време пропѣлзяха и влѣзоха въ напуснатитѣ наши окопи. Ала не влѣзоха тѣ въ тѣхъ, като победители, а — като щастливци, което имъ щастие се дължеше на грѣшкитѣ на неприятеля имъ.

XIII. Изтощителния гладъ.

Въ срѣдъ униние отъ лошо душевно настроение, което облада хората, днитѣ на позицията минаваха скучни и омразни. Неприятелътъ, следъ като отблъсна съ огънь нашата атака, остана пакъ скритъ въ окопитѣ си, омърлушенъ и нѣма куражъ да предприеме активна дейностъ срещу насъ. Но и отъ наша страна повече дума не ставаше за ново настѣпление и за повторно атакуване на чаталджанската позиция.

Само артилериитѣ на дветѣ воюващи страни, сегисъ-тогисъ размѣняваха по нѣкой и другъ изстрелъ.

Времето се развали, проливни дъждове заваляха и напълниха землянкитѣ съ вода, а около последнитѣ се образува дебелъ слой отъ мръсна рѣдка калъ. Живота на войниците стана още по-тягостенъ и по-непоносимо тежъкъ. Но, не стига това, а и доставката на храната почна до става отъ день на день по-нередовна и войниците надъ всички несгоди отгоре почнаха и да гладуватъ. Хлѣбътъ и варивата за войнишката храна на полка се донасяха чакъ отъ градъ Странджа, отстоящъ отъ позицията на повече отъ 30 километра, гдето

интенданството на дивизията бѣ складирало хранителнитѣ припаси и печеше хлѣба. А между това, рѣката Караманджа дере, а сѣщо и всички други дерета между позицията и градъ Странджа, отъ постояннитѣ дъждове, се пролѣха отъ буйно течащи води и станаха непроходими. Пжтищата отъ плувналата върху тѣхъ дѣлбока, рѣдка калъ изгубиха видъ на таква, а останалиятъ живъ добитѣкъ на транспортитѣ и на частитѣ, отъ непрекъснатото му денонощно движение по отвратителнитѣ пжтища, се изтощи до крайностъ.

Всички гореказани несгоди създаваха голѣми трудности въ подвоза на храната и последната почна да не се доставя на време. Имаше дни, въ които съвсемъ не се получаваше храна и войницитѣ си лѣгаха вечерята съ праздни стомаси. А нѣколко дни наредъ на войницитѣ се дава само по 200—300 грама хлѣбъ и друго нищо. Топла храна, рѣдко се приготвяваше и то въ силно намалено количество.

Даванитѣ резени хлѣбъ на войницитѣ, последнитѣ лакомо изядаха и съ тѣхъ залѣгваха стомаситѣ си.

Отслабналитѣ отъ глада войници, като сѣнки сновѣха между землянкитѣ, газейки до глезенитѣ отвратителната, гнусна калъ. Тѣхнитѣ погледи най-често се насочваха на тамъ, отъ гдето се очакваше пристигането на натоваренитѣ съ хлѣбъ коне. А холерата още не бѣ изгаснала и гладѣтъ ѝ дойде, като неинъ най-добъръ сподвижникъ.

Войницитѣ търпеха до време, до като най-после почнаха глухо да роптаятъ.

— А бе, ние сега пѣкъ отъ гладъ ще изпукаме, сърдито издума единъ войникъ на другаритѣ си, които бѣха се събрали въ група задъ бивака.

— Наистина, азъ нѣмамъ нито кора хлѣбецъ, отговори другъ, като че ли се оправдаваше, гдето не може да помогне съ малко хлѣбъ на другаря си.

— Поне хлѣбъ да ни даватъ, каза трети, ама нѣ, и него не ни даватъ.

Първиятъ войникъ, като се засмѣ, каза:

— Чувайте бѣ, да ви разправя азъ една джумбишлия работа. Вчера докторѣтъ, като ни разправяше какъ трѣбвало да се пазимъ отъ холерата каза, че за да не ни хващала трѣбвало добре да се хранимъ, като че ли насъ ни даватъ ядене, ама ние нарочно не го ядемъ.

Всички войници отъ групата високо се изсмѣха.

И наистина имаше такава комична работа. Нѣкой отъ лѣкаритѣ, като държалъ беседа на войницитѣ, за какъ да се предпазватъ отъ холерата, като едно отъ важнитѣ условия поставилъ, стомаха да бжде пълень, като че ли това зависеше отъ войницитѣ.

Биваха минути, когато войницитѣ, обладани отъ отчаяние, изпадаха въ умопомрачение и викаха съ високъ гласъ

отъ землянкитѣ си, за да ги чуятъ началницитѣ имъ: „Дайте ни хлѣбъ!“

XV. Последница отъ Чаталджанския неуспѣхъ.

Българскиятъ народъ, както знаемъ, посрещна войната, обявена на вѣковния ни врагъ съ неописуемъ възторгъ и се впусна въ борбата за освобождението на своитѣ поробени братя съ неподобно себеотрицание. Българинѣтъ водящъ борбата съ свойствената нему жаръ, пролѣ обилно кръвта си и даде въ жертва за постигание на казания народенъ идеалъ много хиляди свои синове. Разгроми турската армия въ Тракия и печели победа следъ победа, до като най-после достигна и се изправи предъ Чаталджанската укрепена позиция. Тукъ по болезнената амбиция на хора грандомани, които самозабравили се отъ успѣхитѣ на армията, почнаха да мечтаятъ за превземането на Цариградъ. И безъ армията да бѣ подготвена и снабдена съ всичкитѣ необходими средства за едно толкова трудно предприятие, заповѣдаха атаката. И, както всѣко не добре обмислено и не подготвено дѣло е обречено на гибель, така и тази атака нѣма успѣхъ.

За жалостъ, обаче, съ този неуспѣхъ не се ограничи злото; то има и други много по-лоши за България последици.

Преди всичко, неуспѣха ни въ атаката окуражи врага, и му вдѣхна вѣра въ неговата сила, която до тогава, поради нанесенитѣ му редъ тежки поражения, бѣ изгубилъ. Неприятелитъ почна да се съживява, да се засилва и да предприема даже настѣпателни действия, за каквито по рано той нито помисляше. Турскитѣ войски постоянно се засилваха съ такива, идящи отъ Мала азия, а нашитѣ, напротивъ — отслабваха и се изтощаваха, понеже нѣмаше отъ где да се засилятъ и попълнятъ. А борбата на Чаталджа се затѣгна и се обърна въ изтощителна, а като такава, тя по причинитѣ, които казахме по-горе, бѣ въ наша вѣрѣда и въ полза на врага.

Нашитѣ тогавашни съюзници, които бѣха свършили войната въ Македония и войскитѣ имъ починали, освенъ гдето не ни се притекоха на помощъ, за да се бие по-скоро общия врагъ и свърши войната, но напротивъ — тѣ съ злорадство гледаха на нашата изтощителна борба, тѣй като, колкото повече нашата армия се изтощаваше, толкова тѣ повече се приближаваха къмъ успѣха за изпълнението на замисленитѣ тѣхни пѣкжени планове.

И наистина, когато българскитѣ войски, завлѣчени къмъ Цариградъ чезнѣха и таяха, нашитѣ съюзници успѣха да се приготвятъ военно и дипломатически за постигане своитѣ отъ по-рано замислени планове. Присвоиха Македония и ни наложиха тая крайно възмутителна неправда съ силата на

оржжието. Нѣщо повече, — нашата дипломатическа и военна слабостъ използваша и другитѣ съседни намѣ държави и нахлуха и тѣхнитѣ войски въ нашата незащитена страна. По тоя начинъ България бѣ грозно разгромена, по недоумението на тия наши водители и управници, които не съумѣха да използватъ на време победитѣ на армията ни, а въввлѣкоха последната въ непосилна борба за завладѣването на Цариградъ.

Тѣй България изгуби не само онова, което ѝ се падаше, споредъ сжюзническия договоръ, но — и голѣма частъ отъ старата си територия.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Предговоръ	4
Въведение	5
I. Въ пѣтъ къмъ Чаталджа	7
II. На нощната почивка	9
III. Разузнавателния патруль	11
IV. Страшната болестъ	12
V. На позицията предъ Чаталджа	14
VI. Подъ пукота на шрапнелитѣ	16
VII. Интересни загадки и разговори	18
VIII. Първата нощ на позицията	22
IX. Върлуването на холерата	27
X. Въ подготовка за предстоящата атака	29
XI. Атакуване Чаталджанската турска позиция	31
XII. Оттеглянето на атакуващия	45
XIII. Изтощителния гладъ	47
XIV. Последица отъ Чаталджанския неуспѣхъ	49

ПЕЧАТНИ ГРЪШКИ

Страница	редъ	напечатано	да се чете
7	2	войници	войски
"	17	въ полето,	които въ полето
"	21	пжтували	пжтуваше
13	43	доктора – болестъта	доктора, че болестъта
16	15	да се стѣга	да се оттегля
"	32	изтегли се	оттегли се
17	36	скалата	ската
19	10	чаталджаската	чаталджанската
23	8	случаи	случай
24	4	гласъ;	гласъ:
"	27	не видено.	невидено.
28	26	дѣтуване,	лѣкуване,
32	16	рзмѣсенъ	размѣсена
37	44	пристига	пристигна
38	6	загуби	забули
44	12	атакюция	атакуюция

11262

42665